

Bornholmsk Turistleksikon

Redaktion

Søren R. Wolff (idé, tekst, research og redigering)

Hans Krähmer (tysk oversættelse)

Svend Torben Jensen (tekst og research)

© Wolff Kommunikation, Bodernevej 13, 3720 Aakirkeby, e-mail: wolff@wolff.nu

Redaktionen sluttet marts 1999, 2. udgave juli 2002

Mekanisk, fotografisk eller anden gengivelse eller mangfoldiggørelse af denne bog eller dele af den er ikke tilladt i følge dansk ophavsretslov.

Erhvervsmæssig udnyttelse af teksten i denne udgave kun efter skriftlig tilladelse fra Wolff Kommunikation.

Lidt om Bornholmsk Turistleksikon

Målet med Bornholmsk Turistleksikon, der blev udgivet på papir i 1999 var, at man med hæftet i hånden kan få oplysninger om mange af de ting, man møder på Bornholm. Når man fx i nærheden af Klemensker kan møde mange skilte, der viser til Skarpeskade, skal den besøgende på forhånd kunne afgøre, om der er noget at køre eller gå efter.

Men udgivelsen blev ingen succes, og først efter at det ikke mere er muligt at få den trykte udgave, er der begyndt at komme efterspørgsler på det. Så vi har revideret det og lavet en opdateret udgave til Internettet.

Nogle kilder har modstridende oplysninger, bl.a. om årstal og historiske begivenheder. I disse tilfælde er fortrinsvis anvendt de oplysninger, som fremgår af materiale, som er udgivet af offentlige myndigheder.

Redaktionen påtager sig ikke ansvar for eventuelle aflysninger eller ændringer af arrangementer, men modtager gerne oplysninger om fejl og ønsker om omtale i kommende udgaver. Henvendelse kan rettes til: Wolff Kommunikation, wolff@wolff.nu

Generelt om Bornholm

Bornholms Statsamt omfatter Bornholm og øgruppen Erholmene i Østersøen 17 kilometer nordøst for Bornholm. Fra Bornholms nordspids til Sandhammeren i Skåne er der ca. 40 kilometer. I luftlinje er der ca. 120 km fra Bornholm til København. Med sine ca. 588 kvadratkilometer er Bornholm landets største kommune arealmæssigt.

Øen ledes administrativt af Bornholms Regionskommune, som både har kommunale og amtslige forpligtelser. Regionsrådet bestående af 27 medlemmer valgt 29. maj 2002.

Indbyggertallet var pr. 1. januar 2002 på 44.078. Men en befolkningsprognose fra Danmarks Statistik forudser, at indbyggertallet over de næste 20 år vil falde til omkring 42.000. I gunstigste tilfælde vil tallet kunne holdes på 43.000.

Bornholm består af 21 kirkesogne, der indtil 1970 for de flestes vedkommende udgjorde hver en kommune, heraf seks købstæder. Ved kommunesammenlægningen i 1970 omdannedes øens kommuner til fem, nemlig Rønne Kommune (Rønne og Knudsker), Hasle (Hasle, Nyker, Klemensker og Rutsker), Allinge-Gudhjem (Allinge-Sandvig, Tejn-Olsker, Rø, Østerlars-Gudhjem og Østermarie), Nexø (Nexø,

Svaneke, Ibsker, Poulsker og Bodilsker) og Aakirkeby (Aakirkeby, Aaker, Pedersker, Nylars og Vestermarie).

BORNHOLMSK TURISTLEKSIKON

Adam og Eva - Klippeparti syd for Årsdale. I klippeskrænten ses foruden Adams stol - en afsats i klippeskrænten - nogle af bølgeslag fremkaldte fordybninger, der kan minde om aftryk af et kvindelegeme.

Allinge-Sandvig Købstæder - Areal 961 hektar.

Allinge Kirke (opført ca. 1500) En altertavle i renæssance fra omkring 1625, som omkring 1740 skal være flyttet fra kapellet på Hammershus. En mindetavle er 1687 opsat til erindring om Kong Christian V's besøg i byen. På kirkegården ved kirken står en runesten fra omkring 1030-40 (Klemenskerstenen). Ved siden af den nye kirkegård er indrettet en kirkegård for de russere, der døde på Bornholm i perioden 1945-46.

Havne i Allinge og Sandvig. Fra Allinge Havn rutefart til Christiansø og Simrishavn i sommerperioden. Jollehavn (Kampeløkkehavn) og Sæne Havn nordvest for Sandvig. Herfra båd fart langs kysten. Nord for Sandvig Havn fredet skanse, Sandvig batteri og Det gamle Rådhus, byens ældste hus. Derudover seks skanser, tre høje og to bautasten. Anseelige helleristninger på Madsebakke. Skole, apotek, bibliotek, missionshuse banker, posthus, politistation, lægehus, tandlæger. Flere dagligvarebutikker og specialforretninger, silderøgeri, sportshal, tennisbaner, turistbureau. I Sandvig en svømmehal (bølgebad), tennisbane, vandrerhjem, campingplads, gallerier.

Almegårds Kaserne - I den nordlige udkant af Rønne. Husede indtil for nylig Bornholms Værn o Bornholms Hjemmeværn. Nu er disse enheder ændret og underlagt en større militær enhed i det øvrige land. Bornholm har dog stadig en oberst - en slags kommandat, der har bolig i den imponerende Kommandantgård i Storegade i Rønne. På Almegårds Kaserne uddannes soldater, som sendes til verdens urolige hjørner og deltager i diverse FN-styrkers forsøg på at opretholde ro og orden.

Almindingen - Danmarks tredjestørste skov, se under Skove.

Amtmandsgården - i Storegade i Rønne. Her har Bornholms Statsamt til huse, og her er der også bolig til statsamtmanden, der er Indenrigsministeriets repræsentant på øen.

Amtmandsstenen - Klippeparti i Døndalen. Tidligere kaldet Kongestenen.

Andersen Nexøs Mindestuer - Forfatteren Martin Andersen Nexø (1869-1954) var født på Christianshavn, men voksede op i faderens fødeby, Nexø. Barndomshjemmet i Ferskesøstræde 36, Nexø, er på privat initiativ indrettet som mindestuer for forfatteren, der fik en renæssance i forbindelse med Bille Augusts filmatisering af Nexøs hovedværk, proletarromanen "Pelle Erobreren". Nexø Kommune har post festum i 1996 i anledning af byens 650 års købstadsjubilæum gjort Andersen Nexø til æresborger.

Anemonetur - Det bornholmske forår er bl.a. præget af et imponerende anemoneflor. Blå anemoner findes i stort tal på Øst- og Nordbornholm, hvor de små smukke blomster lyser op. Lidt senere kommer den gule og den hvide anemone, og den hvide anemone dækker store bøgeskovsområder med et hvidt tæppe, så tæt som det næsten ikke kan opleves andre steder i landet. Dertil kommer de bornholmske specialiteter svovlgul anemone, der er en bastard mellem hvid og gul anemone, som er ret sjælden, men findes i stort tal bl.a. ved Jons Kapel, og den bornholmske anemone (blegblå anemone) eller Anemone Apennina, der oprindeligt kun fandtes på Bornholm, hvor den blev opdaget i 1867. Apennina-anemonen blev i 1990'erne fredet. Den bornholmske forårsskov er præget af et meget imponerende blomsterflor, som kan nydes af både botanikere og andre, der blot sætter pris på den mangfoldige og spændende natur. Den bornholmske flora findes rigt beskrevet i Arne Larsens "Bornholms Flora" fra 1956.

Ankermyr - En lille mose mellem bratte klipper i Slotslyngen.

Arboretet - I Segen Skovpart i Almindingen overfor skovfogedboligen findes Arboretet - et spændende parklignende område med mange sjældne træer og buske, bl.a. meget store, blomstrende tulipantræer.

Arkæologi - På Bornholm er der gennem tiderne gjort mange imponerende fund, og et meget stort antal fritidsarkæologer har i de senere år betydet et stigende antal fund. Således skyldes bl.a. fundet af guld-gubberne på Sorte Muld ved Ibsker nogle dygtige fritidsarkæologer. Den bornholmske arkæologi er rigt repræsenteret på Bornholms Museum i Rønne, hvor også det enestående guldgubbefund kan beses.

Arnager - Fiskerleje 8 km fra Rønne (ved Bornholms Lufthavn). Havnen er bygget for enden af en lang bro ude i havet (ø-havn). Her findes et af Bornholms tilbageværende silderøgerier. Lidt syd for Sdr. Landevej, øst for Arnager findes Arnager-jættestuen. Den er lille, udgravet og restaureret. På den anden side af landevejen ved Store Myregård er der en rund borgplads, 38 meter i diameter, og lidt længere østpå ved Ll. Strandbygård findes et interessant helleristningssted. Ved St. Strandbygård findes den fre-dede Troldhøj.

Automobilmuseet - Bornholms Automobilmuseum på Grammegårdsvej 1 i Aakirkeby skyldes en pri-vatmands interesse for gamle køretøjer og består af en imponerende samling af biler og motorcykler fra de motoriserede køretøjers barndom. En nyere afdeling består af østeuropæiske biler som fx Lloyd.

Bagå - Å, der har sit udløb syd for Hasle.

Balka - Stort strandareal syd for Nexø. Også en lille jollehavn.

Bastemose - Interessant moseområde i Almindingen, hvor man fra fugletårne kan betragte det spændende fugleliv især forår og efterår. Mange åkander om sommeren og i øvrigt flere sjældne planter.

Bedegade - Et område nord for Klemensker by. Navnet findes andre steder på øen, og det betegner et område, hvor hestene græssede i gamle dage.

Bevaringsplaner - En af landets første større bevaringsplaner er den, der gælder for Danmarks mindste købstad, Svaneke. Arbejdet med planen startede ved stiftelsen af foreningen Svaneke's Venner i 1944 og fortsatte i forbindelse med byens 400 års købstadsjubilæum i 1955. I 1963 besluttede byrådet at stadfæste en bevaringsdeklaration på over 400 ejendomme i Svaneke, og den endelige bevaringsplan blev godkendt og fik virkning fra 1969. I 1975 fik Svaneke som påskønnelse for bevaringsarbejdet Europarådets guldmedalje. Siden er der udarbejdet bevaringsplaner i en række andre byer, ikke mindst for de gamle kvarterer i Rønne. De smukke bindingsværksejendomme fra 1700- og 1800-årene er små og store velbevarede huse i et stokværk. Bornholmsk byggeskik i by og på land findes rigt beskrevet i litteraturen.

Biografer - På Bornholm er der i dag biografer i Rønne, Svaneke og Gudhjem.

BIORAF - Bioraf Danmark Fonden har med støtte fra EU's Eclairmidler etableret et pilotprojekt i Aakirkeby, hvor der forskes i mulighederne for at udnytte vegetabiliske produkter som råstoffer, der vil kunne erstatte de råstoffer, som er baseret på fossil olie. Det ventes, at forsøgene vil føre med sig, at man starter nogle mindre produktioner, som kan bidrage til at skabe basis for dyrkning af nye afgrøder i landbruget. De vegetabiliske produkter har fremfor olien den fordel, at de ikke forurener, og at de er fornybare.

Bismarckshovedet - Klippe ved kysten vest for Gudhjem, der kan minde om Rigskansler Bismarcks ansigtstræk.

Bjergbestigning - Bornholm er det eneste sted i Danmark, hvor man kan dyrke bjergbestigning. På Bornholm findes klatreskoler, som giver kurser i, hvordan man kan få særlige oplevelser i den bornholmske natur, ligesom der tilbydes oplevelsesophold med specialtilrettede kurser, bl.a. rapelling

Bjergebakken - i Vestermarie Sogn ved landevejen Rønne-Almindingen. Her er 17 bautasten og en del røser, endvidere øst herfor seks væltede og enkelt opretstående sten

Blemmelyng - Område i Vestermarie og Nylars sogne, hvor jorden i gammel tid var mager og ofte fyldt med sten og klipper. Store dele af området er i dag tilplantet med skov.

Blykobbe Plantage - I folkemunde også kaldet Nordskoven. Plantagen drives af statsskovvæsnet og er underlagt skovrideren i Almindingen. Blykobbe Plantage er oprindeligt etableret for at stoppe sandflugten. Blykobbe er navnet på et område omkring Blykobbe Å, der løber igennem skoven. I gammel tid hed området Sandflugtsskoven.

Blykobbe Å - Å, der har sit udløb i Blykobbe Plantage i Nyker Sogn.

Blæsbjerg - En høj bakke i Nyker Sogn

Blåtrykker - I gamle dage havde hver by sin egen blåtrykker. I dag er der i Europa kun nogle ganske få, der mestrer dette gamle håndværk. En af dem bor i Svaneke. Det er den tidligere nexøpostmester Heinz Diedrich, der er udlært formstecher og stoftrykker i fødebyen Einbeck ved Harzen. Han har for nylig startet firmaet Svaneke Blåtryk, der både er en hobby og et arbejde.

Boderne - Oprindeligt fiskerleje ved stranden med lille havn, i dag fortrinsvis benyttet af fritidsfiskere og lystsejlere. Fin badestrand.

Bodilsker Sogn - Areal 3252 hektar. I sognet: Bodilskirke. Opkaldt efter den engelske helgen Skt. Bothulf. Over alteret et forholdsvis nyt crucifiks. En altertavle fra 1856 med maleri af Jørgen Roed hænger nu på skibets vestre væg. Prædikestol fra omkring 1600 med fire evangeliske figurer. I kirkens våbenhus to runesten.

Ved Stenseby jættestuen Bønnestenen. Ved Kattesletsgård et fredet areal med ca. 40 røser. Bautasten, bl.a. en større gruppe på 62 i skoven Gryet lidt nord for kirken. I plantagen den anseelige bautasten Helvig Hågen.

Ved kysten Balka Strand. Dagligvarebutik.

Bokul - Helligbjerg, beliggende ovenfor Gudhjem by - 50 meter over havet. Udsigt over byen og til Christiansø.

Bolderis - Skov- og engstrækning i Klemensker Sogn.

Bolsjer - Svaneke Bolsjer er en lille, men eftertragtet turistattraktion, som det kan være svært at trække de mindste bort fra. Her på det lille torv i den idylliske by kan man nemlig se, hvordan bolsjemassen trækkes ud fra en tyk pølse til små fine bolsjer med alle slags mønstre, bl.a. logoer.

Bolsterbjerg - i Nyker Plantage, lige op ad Almindingen. Tæt herved findes Bornholms midtpunkt. Endvidere en restauration med en stor og meget besøgt have med forskellige dyr.

Bombardementerne og 2. Verdenskrig - Mens det øvrige Danmark blev besat af tyskerne den 9. april 1940, kom besættelsesmagten først til Bornholm dagen efter. Til gengæld varede krigen noget længere på Bornholm, idet den tyske kommandant på øen i første omgang nægtede at overgive sig til russiske allierede i maj 1945. Det førte til omfattende russiske bombardementer af Rønne og Nexø, før komman-

danten overgav sig. Derefter besattes øen i 11 måneder af russiske styrker, der forlod øen i april 1946. Genopbygningen af Rønne og Nexø gennemførtes efter indsamlinger med betydelige resultater, og blandt gaverne var den svenske stats 300 træhuse, som i dag er eftertragtede boliger i de to byer. Svenske byplanlæggere tager til Bornholm for at se, hvordan man bevarer svenske træhuse og træhuskvarterer.

Bonaveddegård - Efter sagnet skal den bornholmske sagnhelt Bonavedde, der var søn af en havfrue og en gårdmand, have boet her i Pedersker Sogn. Bonavedde førte en heldig kamp mod de hedenske trolde, der holdt til i højene i området.

Besøg på **Bondegårde** - Bornholm har flere besøgslandbrug, hvor man kan få et indtryk af, hvordan livet foregår på en ejendom, hvor man både har et righoldigt dyrehold og et markbrug, omgivet af den smukkeste natur.

Besøg i **haver** - Flere bornholmske haver slår dørene op for turisterne om sommeren og viser rundt i herlighederne mod betaling af et beskedent beløb.

Bornholm fra luften - Fra Bornholms Lufthavn ved Rønne er der mulighed for rundflyvninger over Bornholm med det bornholmskejede Klippefly. Fra luften er det i sommertiden i øvrigt muligt at udpege særlige arkæologiske lokaliteter på øen.

Bornholm i 1658 - Ved Roskildefreden i 1658 afstod den danske konge Skåne, Halland, Blekinge og Bornholm til den svenske konge. Bornholmske oprørere tog den svenske kommandant på Hammershus til fange, skød ham i Rønne og befriede øen, hvorefter de sendte repræsentanter til København for at levere øen tilbage til den danske konge. Bornholmerne fik derefter diverse privilegier som tak for dåden. De eksisterer ikke mere. Flere steder på øen findes mindesmærker om denne begivenhed, naturligvis først og fremmest på og ved Hammershus, men også ved nogle sten, som ligger i Storegade i Rønne, hvor nedskydningen af den svenske kommandant Printzensköld fandt sted. Den bornholmske befrielsesdag er den 8. december 1658.

Bornholm rundt på cykel - Hvert år arrangerer Bornholms Cyklistforbund en endags cykeltur øen rundt, hvor det ikke drejer sig om at komme først, men om at nyde den smukke natur og den gode motion.

Bornholm rundt på rulleskøjter - Et sommerarrangement, som vækker stigende interesse, og der har været deltagelse af internationale stjerner fra denne sportsgren.

Bornholm til fods - Gangforeningen Bornholm arrangerer hvert år en march Bornholm Rundt (tre dage), Danmarks længste og smukkeste march, der går ad fortrinsvis smukke kyststier. Mange turister benytter nogenlunde samme rute til at opleve øen over et større antal dage i pagt med den enestående bornholmske natur. Endvidere gennemføres en Bornholm Rundt-march på et døgn.

Bornholmermalerne - For mere end 100 år siden søgte malere fra Sverige og det øvrige Danmark til Bornholm, hvor det særlige lys og den smukke natur inspirerede dem til stor kunst. Navne som Zahrtmann, Drachmann, Rude, Høst, Weie, Isakson, Michael Ancher og Lergaard er blot nogle af de mest berømte. De og mange flere findes repræsenteret på Bornholms Kunstmuseum. Bornholmerskolen er en fællesbetegnelse for malerne, der i første halvdel 1900-årene sætter deres kunstneriske præg på øen. Der findes flere udmærkede beskrivelser af bornholmermalerne. Den mest omfattende er Helge Ernsts "Bornholmermalerne og malere på Bornholm," som udkom i 1984. Og i 1996 udgav Bornholms Tidende og Bornholms Kunstmuseum Hansaage Bøggilds smukke bog "Kunst på Bornholm".

Bornholmeruret - Rundt om i danske hjem står der standure i tusindtal, og de kaldes under et bornholmerure, selv om de stammer fra andre egne. De fleste stammer dog fra Bornholm, hvor et skibs strandning i 1745 blev starten på en ny bornholmsk industri, som igennem halvandet hundrede år blev betydelig for øen. Om bord i skibet befandt sig en kasse med "5 klokker og et fad med Laader dertil". Urene fandtes ombord på et hollandsk skib på vej til Reval (Tallinn). Klokkerne var formentlig taget om bord i Helsingør, men menes at stamme fra England. Denne historie opfattedes i årtier som en skrøne, som dog blev bekræftet, da historikeren Bodil Tornehave gravede i de gamle arkiver og fandt beviset for dens troværdighed. Netop Bodil Tornehave har udarbejdet en meget interessant beskrivelse af det bornholmske urmageri i bogen Bornholmske Urmagere. I dag er der i Rønne en bornholmerur-fabrikant. Virksomheden blev startet i 1960'erne af Aage Svendborg Pedersen. Den drives nu af sønnen, Bent Svendborg Pedersen. Fabrikationen består af kopier af ure, som de oprindeligt så ud, og der er fortrinsvis tale om barokure. Værkstedet er åbent for besøgende. Bornholms Museum har en specialafdeling med Danmarks største samling af gamle bornholmerure.

Bornholms Amtsgymnasium - Oprindeligt Rønne Lærde Skole. Her tager øens ungdom enten studenter- eller HF-eksamen. Startede i 1818, men gymnasiets historie rækker helt tilbage til 1512.

Bornholms Centralbibliotek og andre biblioteker - Bornholms Centralbibliotek er hovedbiblioteket på Bornholm, hvor der er læsesal, bogudlån, udlån af musik og en meget stor samling af bornholmsk litteratur. Endvidere findes her en Internetcafé. Her findes også de bornholmske avisers årgange indbundet og på mikrofilm. Endvidere har Bornholms Lokalhistoriske Arkiv til huse med et væld af arkivalier. Bornholms Centralbibliotek drives af Rønne Kommune med tilskud fra staten. Andre kommunale biblioteker findes i Allinge-Sandvig, Gudhjem, Østermarie, Hasle, Klemensker, Nyker, Nexø, Svaneke, Aakirkeby, Pedersker og Vestermarie. Bornholms Centralbiblioteks børneafdeling arrangerer sommer og vinter en lang række aktiviteter for de mindste.

Bornholms Centralsygehus - i Rønne, øens eneste sygehus. Før var der små sygehuse i Aakirkeby, Svaneke, Nexø og Allinge.

Bornholms Erhvervsskole - på tre adresser i Rønne. Handelsskole, håndværkeruddannelser og levnedsmiddelskole. Her kan tages forskellige eksaminer, der forbereder de unge til videregående uddannelser, studentereksamen og videregående uddannelser. Bornholm største uddannelsesinstitution.

Bornholms Kunstmuseum - Fra juli 1993 en selvstændig virksomhed under Bornholms Museumsforenings ledelse. Indrettet i nye, moderne og højt berømmede bygninger på den meget smukke beliggenhed ved Helligdomsklipperne på Nordbornholm. Rummer en fornem samling af kunst og kunsthåndværk med tilknytning til øen. Oluf Høst og "Bornholmerskolen" udgør et naturligt tyngdepunkt, men ældre og nutidig kunst er også righoldigt repræsenteret. Indenfor kunsthåndværket viser især keramik og glas øens stolte traditioner. Museet er åbent året rundt. Bornholms Kunstmuseum er et af landets mest besøgte.

Bornholms Landbrugsmuseum - på Melstedgård ved Gudhjem. Et levende museum med dyr og demonstrationer af gamle arbejdsmetoder. Stuehuset fra 1796 indrettet med inventar fra 1860'erne, i udlængerne gamle landbrugsredskaber og en udstilling om det bornholmske landboliv fra 1700-årene til i dag. Åbent medio maj til medio oktober. Melstedgård er en typisk bornholmsk bondegård med fire længer. Gården er fredet. Museet drives af Bornholms Museum.

Bornholms Lokalhistoriske Arkiv - se under Bornholms Centralbibliotek.

Bornholms Lufthavn - Fem kilometer fra Rønne. Fast rutetrafik til København med 7-8 daglige afgange (flyvetid: ca. en halv time). Om sommeren forbindelser til større tyske byer. Om sommeren tilbud om

rundflyvninger over Bornholm med mindre fly. Lufthavnen kan tage store jetfly, anvendes også af militæret. I særlige situationer udstationeres redningshelikopter her.

Bornholms Museum - Bornholms Museumsforening har siden 1893 drevet museumsvirksomhed på Bornholm. Under foreningen hører Bornholms Museum i Sct. Mortensgade i Rønne, landbrugsmuseet Melstedgård i Melsted, købstadmuseet Erichsens Gård i Laksegade i Rønne, og Hjorths Fabrik, et arbejdende keramikmuseum i Krystalgade i Rønne (se mere i selvstændige beskrivelser). Bornholms Museum beskriver øens forhistorie og nyere tid. Her kan man bl.a. se de små, smukke guldgubber, hvoraf der er fundet ca. 2.300 ved Sorte Muld i Ibsker, det største fund i Danmark indtil nu. Museet rummer gamle stuer, en lægekonsultation og en købmandsbutik, en nyere arkæologisk udstilling og verdens største samling af bornholmerure. Der er endvidere noget om Christiansø, etnografi, søfart, gamle tekstiler, sølv og legetøj. Museet har åbent hele året.

Bornholms Natur - Navn på naturtidsskrift. Se under Fjælstaunijn.

Bornholms Radio - (DR Bornholm) Regionalradio under Danmarks Radio med studier og sendeudstyr i Rønne.

Bornholms Stemme - Privatejet lokalradio, der sender fra egne studier i Østerlars.

Bornholms Tidende - Bornholms eneste dagblad. Udkommer alle hverdage. Hovedredaktion i Rønne og desuden lokalredaktioner i øens større byer.

De **Bornholmske Jernbaner** - Jernbanedriften på Bornholm startede i 1900 og blev indstillet i 1968, da den sidste strækning, Rønne-Aakirkeby-Nexø nedlagdes. Endvidere har der været jernbaneforbindelser fra Aakirkeby over Almindingen til Gudhjem og fra Rønne via Klemensker, Rø og Allinge til Sandvig. Der er stor interesse for de smalsporede bornholmske jernbaner. DBJ er rigt beskrevet i litteraturen, og i de senere år er der udgivet flere bøger om emnet. Bornholms Jernbanemuseum på Godthåbsvej 60 i Østermarie overfor en gammel stationsbygning rummer en udstilling af modeltog, der er miniaturekopier af DBJs togvogne, ligesom man kan genopleve de miljøer, der eksisterede omkring flere af øens jernbanestationer.

Bornholmske Samlinger - Imponerende og værdifuldt bogværk. Er udkommet med et bind om året siden 1906. Udgiver: Bornholms Historiske Samfund.

BornholmsTrafikken - BornholmsTrafikken er Bornholms livsnerve til omverdenen med færgeruter til København og Ystad og fragtrute til Køge. Endvidere er der i et vist samarbejde med andre rederier trafikforbindelser til Swinoujscie i Polen og Sassnitz på den tyske ø Rügen. Københavnsruten betjenes af de to køjeskibe "Povl Anker" og "Jens Kofoed" med plads til hver 1500 passagerer, men disse færger også assisterer på Ystad-ruten, der dog når det gælder passagerer og biler først og fremmest betjenes af hurtigfærgen "Villum Clausen", der er Europas hurtigste katamaranfærge. Sejltiltiden til Ystad er ca. en time, og efter indvielse af Øresundsbron er rejsetiden via Ystad til København blev mere end halveret. Tre timer kan den gøres på.

Borresø - Søen nedenfor Lilleborg i Almindingen.

Botanik - Den bornholmske botanik adskiller sig på mange punkter fra den, man kender i det øvrige land. Der findes en del planter, som ikke kendes andre steder. Mange sjældne orkideer præger det bornholmske forsommerlandskab, og i rock pools på Øst- og Nordbornholm findes helt specielle plante- og dyresamfund. "Bornholms Flora" - skrevet af afdøde lektor Arne Larsen, hvis spændende herbarium findes på Bornholms Museum, udkom i 1956 som et særskrift af Botanisk Tidsskrift. Botaniske ekskursioner

sioner arrangeres af bornholmske naturforeninger, naturvejledere og statsskovvæsnet. Mange af turene omtales i Denne Uges Bornholm.

Bowling - I Rønnes nordlige udkant, ved det store idrætsanlæg, findes et bowlingcenter, hvor man kan leje baner og fornøje sig med det festlige spil.

Bridge og skak - På Bornholm er der flere bridge- og skakklubber, der også tilbyder turisterne deltagelse i diverse turneringer i sommertiden.

Bro - Broens Odde er en klippeodde, som ligner en bådebro, medens Bro er klippearealet mellem de to klippeodder Broens Odde og Pladen.

Brogård-helleristningerne - nord for landevejen fra Allinge til Hasle, nordvest for Brogård. Fem skibsbilleder indhugget i en lav klippe med høje ombøjede stævne.

Brogårdsstenen - Bornholms mest imponerende runesten, fundet 1868 som dæksten i en bro ved Bagå, nu anbragt mellem Rønne-Haslevejen og Klemenskervejen sydøst for Hasle. Indskrift fra ca. 1100: "Svenger lod rejse denne sten efter sin fader Toste og efter sin broder Alvlak og efter sin moder og efter sin søster".

Broholm Landbrugskompagni - Sammenslutning af en håndfuld bornholmske landmænd, der er gået sammen i et driftsfællesskab om dyrkning af jorden og pasning af høns og svin. Etableret med bl.a. kapital fra lønmodtagerfonde. Følges med stor opmærksomhed og danner forbillede for oprettelse af lignende kompagnier i det øvrige land. Broholm Landbrugskompagni ligger i Nylars.

Brohuse-stenen - Runesten ved Gyldensåen, hvor denne skærer landevejen Østermarie-Ibsker. Runeindskriften: "Bove lod hugge stenen efter Thykil."

Brudeseng - Dal i Nyker Plantage ved Segen, hvor sagnet fortæller, at et brudepar mistede livet, da deres brudevogn væltede. Samme sagn knytter sig til andre lokaliteter i landet og kendes således også fra både Rønne og Nylars.

Brændesgårdshaven/Joboland - Brændesgård i Ibsker er godt kendt af arkæologerne, fordi der her er gjort mange interessante fund, senest de 2300 guldgubber fra Sorte Muld. I 1904 købtes gården af Emil Ipsen, der indrettede en stor og imponerende have med vandløb og en opdæmmed sø, der efterhånden blev et yndet bornholmsk udflugtsmål. I 1933 blev haven åbnet for publikum mod en mindre entré, og her kan man, når man har betalt entreen, boltre sig i den smukt anlagte have uden at betale mere. Der er robåde til fri disposition, diverse legetøj, karruseller, svævebane, en stor minigolfbane og et vandland. Endvidere er der indrettet nogle grotter, hvor man kan møde Jo-Boerne, det bornholmske underjordsfolk, som har dannet baggrund for folkeovertro og eventyrlige beretninger. Der er då- og råvildt i haven og et utal af andre dyr. Haven er på ca. 55 hektar og syder af liv i turistsæsonen. Haven har taget navneforandring til Joboland som følge af de underjordiske, men navnet er endnu ikke slået an. De fleste fastholder det gamle navn.

Busser og busudflugter - Bornholms Amts Trafikselskab (BAT) står for den kollektive trafik mellem de forskellige bornholmske byer. I sommertiden og diverse skoleferier arrangerer BAT særlige ture, der kører efter forskellige temaer, bl.a. en kunsthåndværkerbus, der tager på besøg hos udøvende kunstnere, på gallerier og udstillinger.

Byggeskik - Mangel på bygningstømmer har i gammel tid præget byggeriet på øen. Det ses bl.a. i bindingsværkshusene, hvor drivtømmer undertiden er anvendt, og hvor en del tømmer i øvrigt savnes, når

man sammenligner med fx fynsk og jysk byggeskik. Bornholmsk byggeskik er beskrevet i flere bøger og artikler.

Byvandring - Rundt om i de bornholmske byer arrangeres guidede byvandring i sommertiden, somme tider med indlagt historisk gadeteater.

Bøgeskoven - Naturnavn i Rø sogn beliggende mellem Gudhjem og Rø. Her er ingen skov.

Bølshavn - Fiskerleje med mange gamle huse.

Bøsthøj - i Aaker Sogn. Bøst betyder skinke. Højen er en oldtidsgrav med tre blotlagte indgange. Tidligere lå der i området mejeri, købmandsforretning og smedje. De tre ejendomme er nu slået sammen til Hotel Rosengården (vandrerhjem).

Bådfart - Udover bådtrafik til Christiansø og Bornholms Trafikkens ruter på København, Ystad, Sassnitz og Swinoujscie findes der også småbåde, der sejler som udflugtsbåde ved og langs den bornholmske kyst. Fra Gudhjem kan man således tage med skibet "Thor" på en smuk og næsten eventyrlig sejlads til Helligdomsklipperne, hvor man eventuelt kan stige i land og nyde Bornholms Kunstmuseum. Fra Hammerhavnen er der også i sommertiden sejlads med mindre både til den forrevne kyst, bl.a. med landets eneste fuglefjeld, og til mere eller mindre skjulte grotter (ovne) i klipperne. Endelig er der mulighed for at komme på lystfiskerture med forskellige fiskekuttere.

Bådsted - Fiskerleje mellem Helligdomsklipperne og Tejn. Lille jollehavn. Campingplads.

Christianshøj - Område i Almindingen, hvor der før var trinbræt til De bornholmske Jernbaner. Her ligger endvidere et savværk, og der er ikke langt til Christianshøjkroen, eller Hareløkkerne med travbane og dyrskueplads.

Christiansø - Sin lidenhed til trods rummer øgruppen Ertholmene, der omfatter to beboede øer (ca. 100 indbyggere), Christiansø og Frederiksø, fuglereservatøen Græsholm og en række klippeskær. Christiansø og Frederiksø er forbundet med en svingbro. For mere end 300 år siden omdannedes de to øer til en fæstning af Christian V. Der er helårsforbindelse til Christiansø med postbåden "Peter" fra Svaneke, sejltid ca. en time. Om sommeren er der endvidere daglige ruter fra Gudhjem og Allinge. Christiansø ligger 26 kilometer øst for Hammeren. Den smukke lille øgruppe er præget af fiskerhytter og beboelshuse, der følger sig smukt ind i øernes natur. Der er et meget spændende fugleliv, specielt i for- og efterår, hvor mange fugle, som ellers ikke ses i Danmark, er på træk hen over øerne, hvor de ofte gør hvil. Endvidere findes der en del spændende planter på øerne, der kan gøres til genstand for kortere såvel som langvarige besøg, alt efter hvilken interesse, man har. Der er gæstgiveri og en mindre campingplads på Christiansø, og passagen mellem de to beboede øer danner en udmærket havn, der besøges af et betydeligt antal lystsejlere om sommeren. Store Tårn på Christiansø fungerer som fyrtårn, mens Lille Tårn på Frederiksø er et spændende lille museum. På Frederiksø findes endvidere et tidligere statsfængsel, hvor bl.a. samfundskritikeren dr. Dampé sad fængslet i 25 år i 1800-årene. Administrativt hører Ertholmene ind under forsvarsministeriet og er derfor ikke en del af en kommune. Det betyder, at de fastboende ikke betaler kommuneskat. Det er ikke lovligt at holde husdyr på øerne, og det betyder også, at turister ikke må medbringe hunde og katte. Årsagen er at drikkevandsforsyningen foregår fra nogle åbne vandreservoirer.

Cirkus Stjernesud - Er et næxøinitiativ, hvor børn optræder i traditionelle cirkusroller. Cirkusteltet slås op rundt om på øen om sommeren. Om vinteren øver de unge cirkusartister i deres vinterkvarter, en tidligere gymnastiksal i Sandvig.

Cykelturisme - Bornholm har et ca. 200 kilometer langt cykelstinet, der går hele øen rundt og endvidere på kryds og tværs af øen. En stor del af cykelvejene er anlagt på de nedlagte jernbanestrækninger og fører gennem nogle af øens smukkeste naturområder. På Bornholm er udviklet et særligt skiltningssystem, der ikke skæmmer naturen, men giver cyklisterne god vejledning. Bornholms Amt udgiver hvert år en lille bog om de bornholmske cykelveje.

Danchelløkke - Lystanlæg i Allinge. Købt af kommunen i 1907 af distriktslæge Th. Danchell.

Davidstatuen - (bronze) på Trekanten ved Christianshøj. Den blev afsløret i 1950 og er rejst til minde om fire unge bornholmere, der mistede livet som aktive frihedskæmpere i 2. Verdenskrig.

Denne Uges Bornholm (Bornholm Diese Woche) - Tosproget (dansk og tysk) turistmagasin, som udkommer en gang om ugen i sommertiden og ellers med skiftende mellemrum. Ejers af Bornholms Tiden-
de.

Dommerstenene - Stensætning i Nylars Sogn, består af 13 sten, hvor bønderne i gammel tid holdt gade-
stævner.

Duebjerg - En bakke i Klemensker Sogn.

Dueodde fyr - Dueodde Fyr er Europas næsthøjeste. Det høje slanke tårn står ude i klitterne, og fra top-
pen er der en imponerende udsigt over "månelandskabet" nedenunder og ud over store dele af Born-
holm. Mod beskeden betaling kan man komme op i tårnet.

Dyrskue - Det årlige dyrskue i Hareløkkerne (Almindingen) er en traditionsrig attraktion, der holdes i en
af de første weekender i skolesommerferien. Selv om dyrskuer ikke helt er, hvad de har været, tiltrækker
det bornholmske skue mange gæster, og her har byboerne en mulighed for at få et indtryk af livet på lan-
det. Ud over at kunne nyde de mange dyr og opvisninger, er dyrskuet en folkefest med en del optræden
og underholdning. I tilknytning til dyrskuet er der endvidere et børnedyrskue, hvor børn udstiller deres
kæledyr, ligesom der om søndagen, på den sidste dyrskuedag, gennemføres en stribe populære travløb.

Døbefonten - Klippeformation ved Jons Kapel.

Døndalen - Sprækkedal med skovparti beliggende mellem Helligdomsklipperne og Tejn. Der vokser
mange forskellige træsorter, ligesom der er et imponerende vandfald. Overtaget af Danmarks Naturfond
1970. Der er udgivet en særlig folder om Døndalen.

Egeby - Mindre bebyggelse i Aaker Sogn. På vejen til Pedersker findes et fredet terræn med lave skibs-
sætninger og røser. I dette område findes også en af øens tre bevarede stubmøller.

Egnsretter - Bornholmsk madlavning var i gamle dage stærkt præget af fisk, idet de fleste landmænd
drev fiskeri fra kysten. Det siges, at karle, der blev fæstet til gårdene, betingede sig, at de ikke skulle
have laks mere end fire gange om ugen. Der er i nyere tid udgivet to meget interessante bøger om born-
holmsk madlavning. Den ene er journalisten Hansaage Bøggilds "Hverdagskost og Højtidsmad", som er
udsolgt fra forlaget. Den er baseret på en lang række avisartikler med samtaler med gamle bornholmere,
som beretter om, hvordan maden tilberedtes i gamle dage. Den anden og nyeste er museumsinspektør
Ann Vibeke Knudsens "Bornholmernes mad, en kulturhistorisk kogebog", som også findes på tysk. Den
bringer mange gamle opskrifter frem fra glemselen.

Ekkodalen - i Almindingen. En af øens smukke sprækkedale med lille vandfald og klippevæg, der "sva-
rer", når man råber til den.

Elnahøj - Delvis ødelagt høj mellem Tejn og Olsker.

Erhvervsliv - Det bornholmske samfund er stærkt præget af hovederhvervene, landbrug og fiskeri samt turisme. Bornholms landbrug adskiller sig fra det kendte danske landbrug derved, at der kun har været få jordejere, som havde fæstebønder, men selvejerbønderne ydede et beskedent hoveri til Hammershus. Bornholmske bøndergårde er karakteriseret ved store stuehuse og avlsbygninger og forholdsvis små jordtilliggende, hvilket bl.a. skyldes den fede jord på øen. Antallet af selvstændigt drevne landbrug er for nedadgående, idet der sker flere og flere sammenlægninger af bedrifter for at opnå effektivisering. Fiskeriet præger de bornholmske kystbyer og mange små, idylliske fiskerlejer, selv om fiskeriet i begyndelsen af 90'erne var præget af voldsom nedgang. I slutningen af 90'erne er der en tendens til bedre fiskeri og dermed beskæftigelsesmuligheder. Fiskeindustrien på Bornholm hører til blandt landets mest moderne. Siden 1937 har Espersen-familien drevet en stor fiskeindustri på Bornholm, landets største konsumfiskeproducent, der har ekspanderet med bl.a. en fabrik i Polen.

Turismen præger Bornholm i sommersæsonen, og man bestræber sig på at udvide turistsæsonen for at skabe en højere grad af beskæftigelse i dette erhverv, ligesom det vil bidrage til en bedre udnyttelse af den forholdsvis store kapacitet af hotelsenge og sommerhuse. Turismen har haft tilbagegang i begyndelsen af 90'erne, men er igen i fremgang.

Bornholm er i øvrigt præget af en del nicheproduktion i metalindustrien, rummer verdens største producenter af fiskeemballage, lige som landbrugets andelsselskaber yder et væsentlig bidrag til beskæftigelsen på Bornholm.

Med til at tegne et billede af erhvervslivet er de utroligt mange kunsthåndværkere, som ernærer sig på øen, der menes at have Europas største koncentration af pottemagere, keramikere, glaskunstnere, tekstilkunstnere, kunstsmedje og så videre.

Erichsens Gård - Købstadsmuseum i Laksegade i Rønne. Byhus fra 1806, i over 100 år bolig for kancelliråd Thomas Erichsens slægt, som gennem familieskab var knyttet til to af datidens store kunstnere, digteren Holger Drachmann og maleren Kristian Zahrtmann. Til gården hører en smuk gammel have, indrettet som i familien Erichsens tid. Drives af Bornholms Museum. Har åbent fra maj til oktober.

Fandens Keglebane - En helleristningssten med 17 skålgruber i Nexø Lystskov.

Den **Fennoskandiske Randzone** - Se NaturBornholm.

Fenrisstenen - En stor sten i Gyldensåen, ca. 150 meter syd for Louisenlund. Efter sagnet er den af trollden Fenris kastet efter Ibs Kirke for at knuse denne, men trollden forfejlede sit mål og stenen faldt i Gyldensåen. Man kan endnu se aftryk af Fenris' hånd på stenen, så hårdt har han taget.

Ferskesø - Indsø nær kysten i Nexø.

Finnedalen - Sprækkedal i Rutsker Sogn syd for Hammershus.

Fiskeri - Fiskeriet har igennem det meste af dette århundrede været et af øens to betydeligste erhverv. Til billedet af fiskeriet hører historien om østersølaksen, de røgede sild og så et omfattende torskefiskeri.

Fiskerlejer - Langs kysten øen rundt findes de små hyggelige fiskerlejer, præget af idyl og smukke velbevarede bindingsværkshuse. Livet i fiskerlejerne er i dag ikke så præget af fiskeriet som i gamle dage. I 60'erne og 70'erne, hvor fiskeriet var på sit højeste, investerede fiskerne i større fartøjer, hvorfor de fleste er flyttet til de største havne. Blandt fiskerlejerne er der flere, der i dag er eftertragtede mål for lystsejlernes kryds i Østersøen. Tre fiskerlejers havne er bygget ude i havet for enden af lange broer, således at selve havneanlægget danner en slags ø. Det er Arnager, Bakkerne Havn i Østre Sømark og Snogebæk. Havnebyggeri på Bornholm har altid været forbundet med ekstraordinært store udgifter på grund af den

hårde undergrund. Bornholms fiskeri er grundigt beskrevet i bogen "Træk af Bornholms og Christiansøs fiskerihistorie 1880-1993" af Alan Hjorth Rasmussen..

Fjælstaunijn - Tidsskrift om naturen på Bornholm, udkommet siden 1977. Navnet er det bornholmske ord for en nattergal, som er en af sommerens karakterfugle i de bornholmske sprækkedale. Tidsskriftets hovednavn i dag er Bornholms Natur med undertitlen Fjælstaunijn.

Forsvarsmuseet - I Rønnes sydlige udkant, nær det smukke naturområde Galløkken, der tidligere har været militær øvelsesplads, ligger Kastellet, opført i 1688-89 og tilhørende magasinbygninger fra begyndelsen af 1800-årene. Kastellet er den sidste, velbevarede rest af planerne om at omdanne Rønne til en fæstningsby. Nu rummer det fredede anlæg et forsvarshistorisk museum. Samlingerne skildrer øens militærhistorie fra oldtiden til vore dage. I den nærliggende Kanondal er opstillet gamle kanoner. Bygningsanlægget og Kanondalen er fredet. Forsvarsmuseet er åbent fra maj til september.

Fortidsminder - Den bornholmske natur er præget af et væld af fortidsminder, helleristninger, varper (pilte), bautasten, runesten, skibssætninger, skanser, stendysser og gravhøje samt kirke- og slotsruiner. Intet andet sted i landet findes så mange helleristninger som på Bornholm. Rundt om i landskabet findes et utal af store granit-vandreblokke, bl.a. de såkaldte rokkesten. Disse vandreblokke blev "efterladt" på Bornholm, da isen smeltede under den sidste istid. Fortidsminderne findes omtalt i den bornholmske litteratur, bl.a. i en lille bog "Fortidsminder på Bornholm", udgivet af Miljøministeriet, Skov- og Naturstyrelsen og Bornholms Amtskommune.

Fredede ejendomme - Rundt om på Bornholm findes en del fredede huse, flest i Rønne.

Frenne - Andet navn på Frennemark, en stor grusslette mellem Årsdale og Svaneke.

Frenne Odde - 32 meter lang skanse. Syd for Svaneke by.

Frennemark - syd for Svaneke. Øst for landevejen står tre ejendommelige bautasten. Med sine tre meter er den ene Bornholms højeste.

Frostegård - i Aaker Sogn, ikke så langt fra Almindingen. Her er tilknyttet skæreri og en meget besøgt og meget interessant have.

Frøer - Ni arter padder findes på Bornholm. Latterfrøen har sin eneste danske forekomst på Bornholm, og halvdelen af landets løvfrøer træffes i øens damme. For at øge bestanden har Amtet i en årrække arbejdet med at etablere nye damme og retablere gamle. I forårsmånederne kan frøernes kvækken høres som et imponerende spektakel i den bornholmske forårsnat.

Fugle - Bornholm har mange tilnavne. Et af dem er nattergalenes ø. Det har sammenhæng med den kendsgerning, at nattergalen findes i betydeligt større antal på Bornholm end andre steder i Danmark. Det gør i øvrigt også, uden sammenligning, rågerne, der lever i nogle store kolonier rundt om på øen. Det bornholmske fugleliv adskiller sig på flere punkter fra det, man kender i det øvrige land, bl.a. fordi mange trækkende sydøstlige fuglearter kommer forbi Bornholm på forårs- og efterårstræk, og enkelte bliver her. Således har i de senere år karmindompappen slået sig ned på øen og er blevet bornholmsk ynglefugl. I det tidlige forår begynder fuglenes liflige sang, og den tager mere og mere til efterhånden som flere og flere fugle starter ynglesæsonen. Sangen forstummer omkring Sankt Hans. Bornholmske ornitologer har en feltstation på Christiansø, hvor tælling og mærkning af trækfugle finder sted. Og på lokaliteter rundt om på øen foregår der året rundt fugletællinger. Ikke mindst i de mørke timer er den bornholmske forårsskov præget af et imponerende kor af syngende fugle, der ført an af nattergalen, giver den besøgende en helt fantastisk smuk oplevelse, og i den lyse forårsnat vil specielt et besøg i de smukke

sprækkedale blive en fuldendt og intens oplevelse, som aktiverer mindst tre af vore sanser: lugt, syn og hørelse.

Gadeby - To områder med gårde og huse ved Østermarie og Bodilsker.

Gadeløb- og motionsløb - Året rundt, med start i januar, arrangeres en lang række motions- og gadeløb rundt om på Bornholm. En stor del af dem indgår i Bornholms Tidendes Grand Prix. Et særligt pointsystem gør, at man ved sæsonens slutning kan kåre vindere af Grand Prixet. Mange turister deltager i nogle af disse løb. Desuden arrangerer Bornholms Tidende i efteråret et traditionsrigt løb i Almindingen, der også trækker en del turister til. Idrætsklubben Viking i Rønne arrangerer i sommertiden et løb, der strækker sig over fem dage, hvor man løber i alle fem kommuner, således at det sammenlagt bliver til en maraton. Til de fleste løb er der også koblet arrangementer for børn. Nævnes bør også terrænløbet Høst Open, der hvert år trækker flere hundrede svenske løbere til foruden enkelte danskere.

Gallerier - På Bornholm er der et meget stort antal gallerier, hvoraf de fleste holder lukket om vinteren. Flertallet af kunsthåndværkere holder åbent for publikum. Følgende kunstarter er repræsenteret på Bornholm: maleri, keramik, tekstil, papirklip, porcelæn, glaspustere, knivmagere, sølv- og guldsmede samt billedhuggere, der fortrinsvis anvender jern, træ eller granit som materiale. Om sommeren arrangerer Bornholms Amts Trafikselskab rundture med en kunsthåndværkerbus til en række af de bornholmske kunsthåndværkere.

Gamleborg - i Almindingen har i Vikingetiden (800-1100 efter Kristus) været Bornholms hovedfæstning og kongsgård. Borgen er svært tilgængelig og er i øvrigt øens største tilflugtsborg. I følge en engelsk rejseberetning fra 890-erne havde Bornholm på den tid sin egen konge, og det kan have været denne, der opførte borgen her midt på øen. De fleste fund fra Gamleborg stammer fra 1100-årene. Antagelig som erstatning for Gamleborg opførtes ca. 1150 Lilleborg 700 meter vestligere.

Gamleborg - i Paradisbakkernes sydvestlige ende. 187 meter lang omkring 80 meter bred tilflugtsborg på en 21 meter høj klippeknode.

Gamlevælde - Område i Østerlars, hvor der har været kilder.

Geologi - Bornholm består af to vidt forskellige geologiske dele. En brudlinje fra Teglkås til Nyker, i en bue syd om Knudsker og derfra i østlig retning mod Nexø deler øen i et nordligt højtliggende grundfjeldsområde og et noget fladere sydland, hvor granitten er sunket i havet og dækket af betydeligt yngre aflejringer fra jordens oldtid og middelalder. Brudlinjen kaldes Den Fennoskandiske Randzone, der tydeligst træder frem ved Hadeborg syd for Aakirkeby. Nord for skrænten ligger det 1,7 milliarder år gamle granitlandskab, og umiddelbart syd for den kun 550 millioner år gamle Balkasandsten. Randzonen starter et sted oppe i Skagerrak fortsætter blandt andet gennem Barsebäck, går via Bornholm og Østersøen til Østeuropa og fortaber sig et sted omkring Sortehavet. Det er en lignende randzone, Sct. Andreas Forkastningen, der er årsag til de mange jordskælv i Californien. I forbindelse med indvielsen af oplevelsescentret NaturBornholm i århundredets første år blotlagdes en del af Den Fennoskandiske Randzone, så gæsterne i bogstaveligste forstand kan skræve over mere end en milliard år. Den bornholmske geologi træder også tydeligt frem langs Læsåen, som findes lidt sydligere. Langs Læsåen er der rige muligheder for at finde forsteninger. Om sommeren arrangeres ugentlige, guidede spadsereture langs Læsåen.

Gines Minde - Ejendom, hvor der i forskellige perioder har været et lille kaffested for enden af vejen, der starter lige efter Hasle på vej nord på, og som passerer fiskerlejerne Helligpeder og Teglkås.

Glaspusterier - Bornholmsk kunsthåndværk er i de seneste årtier blevet beriget med adskillige glaskunstnere, der har slået sig ned i Gudhjem, Melsted, Svaneke, Snogebæk og Hasle. De fleste har åbent

året rundt og ud over at forsyne hjemmemarkedet og turisterne foregår der en betydelig eksport af bornholmske glaspusteres smukke kunst- og brugsting.

Golf - Golf bliver dyrket på tre meget forskellige, men spændende golfbaner, alle 18 hullersbaner. Der er Bornholms Golfbane ved Rønne, Nexø Golfbane ved Dueodde og Nordbornholms Golfbane i Rø, der er anlagt i et klippefyldt terræn og hører til en af landets mest eftertragtede og i øvrigt besværlige baner. Golf kan dyrkes året rundt, bare der ikke er for megen sne.

Granithullet - Ved Snorrebakken i Rønne ligger et imponerende granitbrud, mere end 100 meter dybt. Adgang til hullet kræver tilladelse fra ejeren.

Grisby - Naturområde med to små naturhavne mellem Svaneke og Årsdale.

Grisby - Lille beboelsesområde et par kilometer øst fra Rønne. Navnet skyldes, at man her måtte holde grise i gamle dage, mens det var forbudt i Rønne.

Gryet - En ejendommelig samling bautasten, i alt 56, vest for vejen fra Bodils Kirke til Paradisbakkerne. På det nærliggende Slamrebjerg står også en række bautasten.

Grynebækken - Økologisk projekt ved Svaneke, hvor man har eksperimenteret med beboelse, Ramshusene, der i høj grad er baseret på genbrug, og hvor jorderne dyrkes efter økologiske principper.

Grødby - Område i Aaker Sogn, der gennemskæres af Grødby Å.

Grønland - Flere områder på Bornholm har fået dette navn.

Gudhjem Museum - Drives af en privat forening i den gamle, fredede jernbanestationsbygning ovenfor byen. Den viser skiftende udstillinger året rundt. Museet har en samling af gudhjemmalernes kunstværker, en afdeling med gamle tekstiler samt en mindre lokalhistorisk afdeling. Uden for museet er der skiftende udstillinger af bornholmske granitskulpturer.

Gudhjem Plantage - syd for Bokul og kystvejen. Ved den lille idylliske skovsø Gråmyr ligger en gruppe lave høje med fund fra ældre jernalder.

Gudhjem Sogn - Areal 130 hektar. I sognet: Kirken, indviet 1893. Sengotisk trefløjet altertavle fra slutningen af 1400-tallet. Prædikestol fra 1575 (ændret 1789) har udskårne evangelistfigurer. På kirkegården ved kirken ligger tomten af kirkens forgænger, Skt. Annæ kapel, som blev nedrevet i 1896.

To havne. Gudhjem Havn, hvorfra der er rutetrafik til Christiansø om sommeren samt kystfart med m/s "Thor". Den anden havn: Nørresand Havn er anlagt omkring 1900.

Ved sognets sydgrænse, fiskerlejet Melsted med bådehavn. Landbrugsmuseet Melstedgård.

Fem fredede skanser, en i Gudhjem (Sorteodde Batteri) og fire ved Melsted. Ni røser og fire bautasten. Nordvest for byen, på stien til Salene, 4 bautasten, Hestestenene.

Flere dagligvarebutikker, bibliotek, bankfilial, vandrerhjem, svømmehal, biograf, silderøgeri, gallerier. Gudhjem Museum, og Oluf Høst Museet. Turistbureau, benzinstation.

Gudhjemtid - Mellemeuropæisk tid beregnes ud fra 15 grader østlig længde. Da denne skærer Bornholm (bl.a. Gudhjem, deraf benævnelsen Gudhjemtid) er det eneste sted i landet, solen står højest på himlen og nøjagtig i syd klokken 12. Solen står op på Bornholm ca. 10 minutter tidligere end i København og omkring en halv time tidligere end i Vestjylland. På Sydbornholm krydser 15 grader østlig længde 55 grader nordlig bredde. Det er i Sømarken ved Pedersker, og det er markeret med en sten på stedet.

Gulbakke - Område i Vestermarie ikke så langt fra Almindingen. Ca. 100 meter før vejen ender finder man på højre hånd Gulhave, en lille park, anlagt med sjældne træer i et tidligere grusindvindingsområde. Her er en naturlejrplads og et fugletårn med udsigt over Udkæret - et genetableret vådområdet, som tiltrækker mange fugle - ikke mindst i for- og efterår.

Guldgubberne - 1-2 centimeter store menneskefigurer i guldblik fra germansk jernalder. De på Bornholm fundne menes at være ca. 1.400 år gamle. Det menes, at de blev anvendt som offergaver. Danmarks største fund af guldgubber (2300 stk.) på Sorte Muld i Ibsker. Gubberne er udstillet på Bornholms Museum.

Gyldensåstenen - Runesten på Svaneke Kirkegård, oprindelig fundet i bro over Gyldensåen nær Bøls-havn. Indskrift: "Bove lod (stenen) rejse efter sin gode fader Økil. Krist hjælpe sjælen".

Gøngeherred - Område i Nyker Sogn, hvor der udvindes vand.

Gåserenden - Ifølge et gammelt sagn vandrede to gæs under jorden fra Rø til dette sted på kysten ved Hammeren.

Hallebrøndshøj-jættestuen - ved Frennegård syd for Svaneke. Under udgravning i 1884 gjordes store fund.

Halleklipperne - Område med lyng og enebærtræer ved Nexø.

Hallemark - Bebyggelse mellem Nyker og Klemensker.

Hammerfyret - 77 meter over havet . Beliggende på Hammeren, for enden af serpentinervejen Fyrvej.

Hammerodde Fyr - Beliggende på Hammeren, Bornholms nordspids.

Hammersholm - Gård, oprindelig ladegård til Hammershus.

Hammershus og udstilling - Hammershus er Nordeuropas største borgruin og formentlig øens største turistattraktion, når man ser bort fra naturen. Blev opført af bispens i Lund i begyndelsen af 1200-tallet. Der er gratis adgang til ruinen, hvor der rundt om er placeret informative kort og beskrivelser, som fortæller om livet på borgen i Middelalderen. På den gamle slotsgård ved indgangen til Hammershus findes en meget informativ udstilling med flere modeller af hele fæstningsanlægget og af detaljer fra borgen. Hen imod midten af 1700-årene blev Hammershus forladt af kommandant og soldater, der flyttede til Rønne. Stedet forfaldt og mange materialer blev genbrugt til byggeri rundt om på øen, indtil man i 1820'erne fik ruinen fredet.

Hammervandet - Farvandet mellem Bornholm og Sandhammeren på Skånes sydvestkyst. I klart vejr kan man ane den skånske kyst fra Vest- og Nordbornholm.

Hammersø - Bornholms største sø, beliggende på vejen fra Sandvig til Hammeren. Søens overflade ligger otte meter over havet.

Haraldshavn - En lille havn, der er anlagt i en rende i klipperne ved Ypnasted. Under 2. Verdenskrig benyttet som afskibningssted for modstandsfolk.

Hasle Købstad - Areal 417 hektar. Blev købstad mellem 1499 og 1555.

Kirke fra ca. 1460, sengotisk lybsk fløjaltertavle. Renæssanceprædikestol fra omkring 1600. Runesten på kirkegården ved kirken: Marevadstenen. På kirkegården er kongelig kammersanger Vilhelm Herold begravet.

Fem missionshuse.

Fiskeri- og lystbådehavn.

Skole, tekstilseminarium, bibliotek, vandrerhjem, posthus, læge, bankfilial.

Flere dagligvarebutikker, autoværksted, benzinstationer, campingplads, turistbureau.

Seværdigheder: Rådhuset på Torvet (i dag huser det tekstilseminarium). På torvet er opført to mindesmærker for hovedmændene bag drabet på Printzensköld og Bornholms befrielse 1658. På torvet buste af Christian X

Karetmagergården med udstillinger og aktiviteter om sommeren. Grønbechs Gård med galleri, glaspusteri og teknisk samling. Det Maritime Hasle med røgeri, museumsrøgeri og diverse maritime aktiviteter. Anden weekend i juli: Sildefest med kåring af Miss Sild.

Hasle Skov - Skovstrækningen fra Bagå til Hasle, også kaldet Hasle Plantage.

Havnesmedjen - I et lille grønt anlæg ved toldbygningen på Rønne Havn finder man den bornholmer-rød-malede bindingsværkssmedje, der var i brug indtil en gang i 1980'erne. Den er blevet bevaret og bruges i dag af pensionerede smede, der passer godt på det gamle hus og det gamle værktøj, som findes inden døre. Smedjen opførtes i 1735 som ammunitionshus tilknyttet Rønne Borgerkompagni. I 1843 blev det overtaget af Rønne Havn, som en tid brugte det som pakhus, inden det nogle år senere blev indrettet som havnesmedje. Bygningen er fredet.

Haver - Et væld af små og store haver er med til at sætte deres præg på de bornholmske byer. Øens særlige klima gør det muligt at dyrke en del sydfrugter. Således kan man næsten hvert år høste modne figner, mandler, morbær, ægte kastanier, ferskner og abrikoser. På Nord- og Østbornholm er der et større antal smukke klippehaver, og også mange landbohaver er særegne ved deres smukke anlæg. På Frostegård ved Aakirkeby findes en have, der holder åbent for besøgende. Haven er resultatet af et aldrende ægtepars ihærdige indsats for at skabe noget helt specielt. Østifternes Haveselskab arrangerer hvert år haverejser til Bornholm.

Helleristninger - Se under fortidsminder.

Helligdomsklipperne - i Rø mellem Gudhjem og Tejn. Helligdomsklipperne består af en række strandklipper, indtil 22 meter høje. Enkelte klipper har deres egne navne, så som Libertsclippen, Lyseklippen og Måneskinsklippen. Ved Helligdomsklipperne var en helligkilde, som folk i tidligere tider besøgte, især Skt. Hans nat. Ved Helligdomsklipperne er der ligesom ved Hammershus strandovne, bl.a. Gåserenden, hvor der ifølge et gammelt sagn er en underjordisk forbindelse til Hammershus, hvori to gæs har vandret.

Her ligger også Bornholms Kunstmuseum, og fra en lille naturhavn kan man sejle med skibet "Thor" til og fra Gudhjem.

Hellig Hågen - Stor sten ved Lyngvejen i Bodilsker.

Hellig Kvinde - Den største af to bautasten på en lav stenbygget røse. Her findes også en lille skibssætning, benævnt Hellig Kvindes Børn. I gammel tid hilste forbipasserende ærbødigt på stenene.

Helligpeder - Gammelt, idyllisk fiskerleje på Bornholms vestkyst med stejle klippesider ind imod land.

Hestestenene - Ved kyststien mellem Gudhjem og Salene. Fire store bautasten.

Himmerigs Port - Klippe ved Helligdommen med smal åbning.

Hestevognskørsel - Om sommeren arrangeres flere steder på Bornholm hestevognskørsel. En af mulighederne er at blive kørt i hestevogn på Almindingens skovveje, og om vinteren er der, hvis der er sne, mulighed for at opleve skoven fra kane.

Historie - Bornholms historie er præget af stor omskiftelighed. I 1149 overgav kongen tre af øens fire herreder til Bispen i Lund, og ca. 1325 fik han også det fjerde, Vestre Herred. I perioden 1525-1576 var øen pantsat til Lübeckerne, og i 1658 kom øen i en kort periode under svensk herredømme. 1940-45 var øen som det øvrige land besat af Tyskland. I 1945-46 var Bornholm besat af russiske tropper. Bornholms historie er grundigt omtalt i diverse bøger og værker, der bl.a. kan ses på Bornholms Centralbibliotek. Bornholms Historiske Samfund blev stiftet 1906 og har siden udgivet årbogen Bornholmske Samlinger.

Hjortebakkerne - Vest for Skovgård ved Nexø-Aakirkebyvejen. Her står en snes store bautasten og en ring af sten omkring en grav.

Hjorths Fabrik (keramikmuseum) - I den smukke gamle keramikfabrik i Krystalgade i Rønne har Bornholms Museum indrettet et arbejdende keramikmuseum, hvor man dels får et indblik i keramikindustriens storhedstid i Rønne, dels kan få en masse at vide om den hæderkronede gamle familievirksomhed.

Her er der også skiftende udstillinger med keramik af nutidige udøvende keramikere.

Holkadalen - Naturområde i Gudhjem. I dalen en klippeblok, der minder om en hest, Holkahesten.

Hoglebjerg - Stejl bakke i Klemensker Sogn, i dag mest kendt for sin katte- og hundepension.

Hovedvagten - i Søndergade i Rønne. Opført i 1744 af munkesten fra Hammershus (på grund af mangel på byggematerialer hentede mange bornholmere blandt andet sten på Hammershus, indtil den blev fredet i 1822). Hovedvagten tjente som militær vagt- og arresthus for Bornholms Milits. Skønt fredet lykkedes det Rønne Kommune i 1940 at bryde en gennemgang for fodgængere gennem huset. I øjeblikket er Hovedvagten indrettet af en glaskunstner, der her har værksted og galleri.

Hullehavn - Naturhavn med sandstrand lidt syd for Svaneke.

Humledal - En samling huse, bl.a. tidligere station og mejeri.

Hundsemyre - Frodigt 45 hektar stort moseområde, meget fuglerigt. Er en del af et dobbelt så stort fredet område. Ingen adgang til mosen i yngletiden fra 15. marts til 15. juli, men gode muligheder for at betragte dem fra et fugletårn. Mange svømmefugle kan observeres i forbindelse med især efterårstrækket.

Højlyngen - Den midterste del af Bornholm. Oprindeligt et hedeområde, som det endnu ses i Paradisbakkerne. Den øvrige del er i dag beplantet med skov, eksempelvis Almindingen, Danmarks 3. største skov.

Højskole - Bornholms Folkehøjskole blev oprettet i Ekkodalen i 1893. Her er der vinterskole, pensionistkurser og en række korte kurser, der henvender sig til et publikum, som ønsker at fordybe sig i bornholmske emner. Endvidere er der kurser med baggrund i samarbejdet med de baltiske stater.

Oluf **Høstmuseet** - Stifteren af kunstmuseet Louisiana i Nordsjælland er også manden bag Høstmuseet, der er indrettet i kunstnerens privatbolig og atelier på Nørresand i Gudhjem. Museet indviedes i 1998 og har fra starten haft stor tilstrømning af gæster, der ønsker at vide mere om en af Bornholms mest anerkendte kunstnere.

kendte kunstnere. Oluf Høst (1884-1966) var født i Svaneke, hvor han blev æresborger, men levede det meste af sin voksentilværelse i Gudhjem.

Ibsker Sogn - Areal 3238 hektar. I sognet: Ibskirke. Altertavlen er et maleri af C. W. Eckersberg 1846. En sengotisk Mariafigur fra omkring 1500 er ophængt på arkadepillen i skibets vestlige ende. Prædikestol af nyere dato. I våbenhuset en gravsten fra 1568 og en fra 1615.

4 fredede skanser, herunder Malkværnskansen, hvorpå der 1901 er rejst tre bautasten til minde om Albret Wolffsen.

Tre jættestuer, to røser og 14 bautasten.

Paradis- og Helvedesbakkerne med rokkesten.

Ved kysten to fiskerlejer Listed og Årsdale.

Listed: missionshus, museum, dagligvarebutik

Årsdale: bibliotek, missionshus, røgerier, dagligvarebutik. Aarsdale Mølle, der fortsat maler mel.

Indlægget - Et stykke af den gamle højlyng, som i 1842 blev lagt ind under Almindingen.

Industri - En del fremstillingsvirksomheder har slået internationalt igennem på nicheområder. Materiel til intern transport, maskiner til vaskerisektoren, produktionslinjer til fødevarerindustrien og særlig emballage til fiskeindustrien har i de senere årtier været med til at gøre Bornholm internationalt kendt.

Industri baseret på øens mere traditionelle erhverv: landbrug og fiskeri har også forstået at markere sig i såvel ind- som udland, og ikke mindst det lille, men økonomisk stærkt funderede, Bornholms Andelsmejeri i Klemensker er blevet kendt for sine oste, som sælges i store mængder til Japan og USA, og som i øvrigt har opnået de fineste internationale anerkendelser. Også inden for forarbejdning af fisk er der opnået gode resultater.

Bornholmske erhvervs- og industriforhold foreligger beskrevet i en informationsmappe, som udgives af Bornholms Erhvervsråd og Bornholms Amt i fællesskab.

Jagt - på Bornholm har sine helt egne traditioner. Til en af de gode traditioner på bornholmsk jagt hører en høj moral. Fredningstider for vildt adskiller sig på flere punkter fra det øvrige land. Bornholmske jægere går op i vildtpleje. Antallet af dyr og fugle, som jægerne går på jagt efter, er ikke nær så stort som i det øvrige land, bl.a. er der på Bornholm kun et rovpattedyr, nemlig ræven, der dog blev næsten totaludryddet af ræveskab i slutningen af 80'erne. Bestanden menes så småt at være på vej frem. Bornholmsk jagt findes omtalt i bogen "Jagten på Bornholm - gennem tiderne". Der findes dog på Bornholm en bestand af mink, der har forvildet sig til naturen.

Jernbanemuseum - Se under Bornholmske jernbaner.

Joboland - legeland - se under Brændesgårdshaven

Jomfrubjerget - Klippe i Almindingen. Her findes Christianshøjekroen, der er kendt for sin skovfrokost, og Kyllingemoderen, som bruges til møder, koncerter, teater og andre festlige arrangementer. Nedenfor Jomfrubjerget findes Kolde Kilde og den smukke, åkandesmykkede Åremyr (mose).

Jons Kapel - Smukt klippeparti mellem Hasle og Vang. Et gammelt sagn fortæller, at munken Jon levede her og kristnede søfolk og bornholmere. Han prædikede fra en klippeknold, der kan minde om en Talerstol.

Jul, nytår - Et stigende antal turister holder jul og nytår på Bornholm, hvor de nyder freden og idyllen. Hotel Fredensborg i Rønne har siden slutningen af 70'erne i forbindelse med jul og nytår haft et program for turisterne, bl.a. med en rigtig dansk juleaften som det væsentligste trækplaster, endvidere forskellige udendørs aktiviteter og udflugter. Bornholmske kunsthåndværkere har i nogle år i samarbejde med

BornholmsTrafikken forud for jul ladet et af selskabets skibe i København benytte som udstillingsskib, en oplagt mulighed for at markedsføre bornholmske produkter og turismen.

Jættedal - Område ved Grødby Å i Aaker. Her findes en jættestue.

Jættestuer - Der er 14 registrerede jættestuer på Bornholm, fortrinsvis på den sydlige halvdel. Jættestuerne, der i øvrigt er ældre end Ægyptens Pyramider, består af et gravkammer og en gang.

Kaffeslottet - Kunstgalleri i Gudhjem. Opført 1912 af en københavnsk kaffegrosserer af materialer fra den gamle hovedbanegård i København.

Kalby - Område i Aaker Sogn, opkaldt efter Kalbygård.

Kamelhovederne - Klippeformation, der ligner kameler, i havet ved Hammershus. Se også under Løvehovederne.

Kanegård - Navn på tidligere gård i Knudsker Sogn. En vej i området er opkaldt efter gården, ligesom en mindre skov bærer navnet Kanegårdsskoven.

Kannikegård - Bornholmske landmænds rådgivningscenter ved indkørslen til Aakirkeby fra Rønne. Tidligere proprietærgård med tyreforsøgsstation.

Kanondalen - I Rønnes sydlige udkant, ikke så langt fra det gamle militære øvelsesterræn, Galløkken, ligger Kastellet, der nu sammen med de tilhørende bygninger og den nærliggende Kanondal danner rammerne om Forsvarsmuseet. Det er samtidig den sidste velbevarede rest af planerne om at omdanne Rønne til en fæstningsby. I Kanondalen er der opstillet kanoner, der peger ud over et inddæmmede havneområde.

Galløkken er i dag et fredet naturareal, som året rundt benyttes af mange spadserende, der her nyder det specielle landskab med udsigt over kysten og havet og en lidt speciel botanik, som er præget af det barske klima.

Et tidligere lossepladsområde ved Kanondalen anvendes om sommeren til større musikarrangementer og af tiltrækkende cirkus, ligesom man her Sankt Hansaften kan opleve et af øens største bål.

Kirkegårde og kulturhistoriske mindesmærker - På de ofte smukt anlagte kirkegårde rundt om på øen findes mange mindesmærker om kendte bornholmere, som ikke alene har præget udviklingen på deres fødeø, men også gjort sig bemærkede i det øvrige land. Kulturhistoriske mindesmærker findes endvidere rundt omkring på øen, i købstæderne og i Almindingen. Se også under russiske kirkegård

Kirkekoncerter - Der er et meget fornemt udbud af koncerter på Bornholm, ikke mindst i sommertiden, hvor mange kirker arrangerer en stribet af koncerter med kendte og anerkendte musikudøvere. Derudover har Bornholms Musikfestival hver sommer et program på 10-15 koncerter, hvoraf de fleste gennemføres i kirker. Programmet er meget varieret og præget af en usædvanlig høj standard, der formår at trække fulde huse næsten hver eneste gang. Mange turister tilrettelægger deres ferie efter, hvornår musikfestivalen løber af stabelen.

Kirker - I midten af 1800-tallet fandtes der kun ét kirkeligt samlingssted i hver af de 21 bornholmske sogne - nemlig kirken. I dag findes der mere end 100 kirker og missionshuse, fordelt på en række forskellige religiøse bevægelser, hvor Folkekirken dog fortsat indtager førerpositionen. I sidste halvdel af 1800-årene skete der på Bornholm, som i det øvrige land, et religiøst opbrud, der betød etablering af forskellige missioner eller tilknytning til religiøse strømninger, der på specifikke punkter adskilte sig fra Folkekirken. Det betyder, at en række både folkekirkelige og frikirkelige retninger er repræsenteret på Bornholm. Stærkt står således bl.a. baptisterne og metodisterne. Endvidere er der to katolske kirker,

hvilket først og fremmest hænger sammen med de mange polske landarbejdere, der for omkring 100 år siden indvandrede til Bornholm, hvor de i dag er fuldt integrerede og kun adskiller sig fra den øvrige befolkning ved polskklingende navne. I de senere årtier har nyreligiøse bevægelser også vundet indpas på Bornholm. Generelt siges den bornholmske befolkning at være mere religiøst optaget end fx sjællænderne, og det menes at have sammenhæng med tilknytningen til havet (fiskeriet) såvel som den før så isolerede beliggenhed. Folkekirkens Menighedsråd på Bornholm udgiver hvert år en folder om de bornholmske kirkebygninger og med en kalender over diverse kirkelige og kulturelle arrangementer samt en overskuelig oversigt over kirkelige handlinger. Den udleveres gratis i alle folkekirker, og den er både på dansk og tysk. "Velkommen i Bornholms kirker" er forsynet med meget smukke tegninger af alle øens folkekirker, i øvrigt udført af sognepræsten i Østerlars, Knud Henning Hansen, der også har illustreret dette hæfte.

Klemensker Sogn - Areal 5713 hektar. I sognet: Klemenskirke. Opført 1882. Skibet har ca. 1000 siddepladser (nok til hele sognets befolkning!) Alterudsmykning af Paul Høm. I og ved kirken er opstillet adskillige runesten.

To missionshuse, baptistkirke, centralskole, bibliotek, bank, dagligvarebutik og benzinstation.

I Årsballe: To missionshuse, dagligvarekiosk og benzinstation.

12 høje og en anseelig langhøj, Rapshøj., 50 røser, en helleristning. Langs Bagås nedre løb findes flere mindre bopladser fra maglemosekulturen. Ved Brogård står Bornholms største runesten.

Kleven - Klippedal, hvorigennem Danmarks smukkeste jernbanestrækning gik, indtil Nordlandsbanen blev nedlagt i 1950'erne. I dag er der cykel- og spadseresti fra Klemensker via Kleven til Spellinge Mose og Rø.

Klinterby - En gruppe gårde i Ibsker Sogn.

Klippeløkker - Der, hvor klippen stak frem, jordlaget var for tyndt og fugtigheden måske for stor, indrettede bønderne på Nord- og Østbornholm i gamle dage såkaldte Klippeløkker, som indhegnedes af stengærder, således at kreaturerne kunne gå her og forsyne sig med grønt foder i sommerhalvåret. Klippeløkkerne er ofte interessante botaniske lokaliteter. For ikke alene gror der roser, ene og slåen, men også en lang række af de sjældne orkideer, som har deres eneste danske voksested på Bornholm. Til en klippeløkke hører også en lille dam, hvor kreaturerne kan slukke tørsten. I disse damme er der gode livsbetingelser for mange insekter og for forskellige padder, bl.a. løvfrøen. Bornholms Amt gør en indsats for at bevare en del af de gamle bornholmske klippeløkker, der er i fare for at vokse til, hvis man ikke sikrer en fortsat afgræsning af områderne. En bornholmsk hjemstavnsdigter, Otto J. Lund, voksede op i og omkring klippeløkker på Nordbornholm, og en stor del af hans digtning er baseret på de oplevelser, han gjorde her.

Knudsker Sogn - Areal 1921 hektar. I sognet: Knudskirke. Altertavle i renæssance, skænket af Jørgen Gage 1596. Romansk døbefont af granit. Prædikestol fra slutningen af 1500-tallet.

Almegårds kaserne under Bornholms Værn. I stuelængen på St. Almegård opsat mindetavle for løjtnant Johan Anker. Skoler (se under Rønne Købstad).

Stenbruddet Klippeløkken, asfaltfabrik i Stubbeløkken.

17 høje, fire røser, 10 bautasten.

Stenalderboplads i Blykobbe Plantage, hvor der også findes fire fredede skanser, bl.a. Hvidodde batteri og Grønnehus batteri. Øst for Rabekkeværket gravplads meter brandpletter, hvoraf 300 er undersøgt, fund af 15 byzantiske mønter og 29 glasperler.

Dagligvarebutikker etc., se under Rønne.

Knægten - Bautasten ved Ravnedalen mellem Allinge og Hasle.

Kobbe - Kobbe Å. Rige gravfund fra Vikingetiden. Navnet kan stamme fra, at man har taget træ til at skære kobber (flydere til krogfiskeri).

Kobbeådalen - Ådal syd for Melsted med stejle og flere steder lodretstående dalsider. Et yndet forårsudflugtsmål med blå og hvide anemoner.

Kodal - Fredet område i Paradisbakkerne med dyb dal.

Kommuner - På Bornholm er der fem kommuner, nemlig Rønne, Hasle, Allinge-Gudhjem, Nexø og Aakirkeby.

Kongensmark - Lyngbevokset udmark, der har tilhørt kongen. Spændende flora. Campingplads.

Kongestolene - Fuglefjeld på Hammeren. Yngleplads for måger og alliker.

Krummeled - Bebyggelse på Krummemark i Rutsker Sogn, tidligere udmark

Krystalsøen - Stenbrudssø med meget klart vand, beliggende i Sibirien på Hammeren.

Kunsthåndværkerbussen - Er en helt speciel bornholmsk "opfindelse", som gennemføres i turistsæsonen. Bornholms Amts Trafikselskab (BAT) kører de fleste hverdage en seks timers tur ud i det bornholmske landskab, hvor en række forskellige kunsthåndværkere besøges. Der er guide med på den stærkt eftertragtede tur.

Kunsthåndværkere - (keramik, glas, tekstil, papirclip, skulptur, sølv, guld, jern, træ og kniv). Intet andet sted i Danmark er der en sådan koncentration af kunsthåndværkere som netop på Bornholm. Det er derfor også naturligt, at den største samling af kunsthåndværk uden for København findes på Bornholms Kunstmuseum. Et stigende antal kunsthåndværkere er i de seneste årtier søgt til Bornholm. Det hele startede med pottemagere for 300 år siden, og det har siden udviklet sig til at omfatte alle de ovenfor nævnte kunstarter. De fleste kunsthåndværkere sælger fra egne værksteder og er repræsenteret på diverse gallerier rundt om på øen. Bornholms Erhvervsråd har udgivet bogen "Original bornholmer" med dansk, engelsk og tysk tekst - en oversigt over bornholmske kunsthåndværkere.

Kyllingehønen - Stor istids-vandreblok (sten), der har lagt sig til hvile ved Hadeborg Bakke i Aakirkeby. Den er omkranset af en række mindre sten, hvorfor den har fået navnet Kyllingehønen. Lidt syd for findes en anden vandreblok: Hanen.

Kælderhalsen - Klippeparti på Hammeren.

Kællingeby - i Pedersker Sogn. Område, hvor tre søstre byggede hver deres gård.

Kæmpestrand - Ikke nogen strand, men en lille naturhavn i Allinge.

Kærby - Område i Knudsker, opkaldt efter Kærbygård.

Købmandsgårde (gamle) - I købstæderne Rønne, Hasle, Allinge-Sandvig, Nexø, Svaneke og Aakirkeby findes et større antal købmandsgårde fra 1700-1800-årene. Flere af disse er fredede. Nogle af Rønnes købmandsgårde var i sin tid udstyret med såkaldte kikkenborge, hvorfra ejerne kunne holde øje med deres skibe, når de kom hjem med lasten fuld af varer. Købmand Rønnes Gård ved Hovedvagten i Rønne har endnu sin kikkenborg.

Købstæder - på Bornholm er: Allinge-Sandvig, Hasle, Nexø, Rønne, Svaneke og Aakirkeby.

Kåsen - Lille naturhavn mellem Tejn og Rø.

Landbruget - De bornholmske landmænd er i dag organiseret i to foreninger, nemlig Bornholms Landøkonomiske Forening og Bornholmske Husmandsforeninger. Landøkonomisk Forening er den ældste af de mere end 100 danske landboforeninger i Danmark. Den blev startet i 1805. Landbruget har gennem århundreder været øens betydeligste erhverv, kun overgået af fiskeriet i perioder efter 2. Verdenskrig. Landøkonomisk Forening har siden 1852 holdt årlige dyrskuer, fra 1901 på Dyrskuepladsen i Hareløkkerne i Almindingen, hvor der i dag også er travbane og restauration.

Det bornholmske landbrug driver forskellige andelsselskaber, bl.a. Bornholms Andels Foderstofforretning (BAF) og Bornholms Andels Mejeri, der især udmærker sig ved fremstilling af højt anerkendte oste og ved at give landmændene landets bedste afregningspris.

Kannikegård ved Aakirkeby er Landøkonomisk Forenings ejendom, hvorfra konsulenttjenesten drives, og hvor Landbrugets Udviklings- og Innovationscenter (LUIC) har til huse. Husmandsforeningernes kontor og konsulenttjeneste har til huse på Aakirkebyvej 59, Rønne.

Lange Skanse - Øens længste skanse. 600 meter lang, bygget af sandsten og dækket af græstørv, beliggende mellem Nexø og Balka Strand.

Langebjerg - Område i Sandvig. Her bor den bornholmske trold Krølle-Bølle og hans familie.

Langedeby - Områdenavn med gårde i Bodilsker Sogn.

Levka - Oprindeligt et lille fiskerleje, hvor man trak bådene op på stranden, lidt nord for Bagås udløb i havet.

Lilleborg - Ligger højt hævet over et par søer i Almindingen. Opført ca. 1150, formentlig af Svend Grathe, der i 1149 afgav tre af øens fire herreder til ærkebispesædet i Lund. Selv beholdt han Vestre Herred med den gamle hovedfæstning Gamleborg. Tidens krav til en stærk befæstning gjorde Lilleborg nødvendig. Ved fund i 1800-årene er det godtgjort, at stedet har været benyttet endnu tidligere, idet nogle af fundene daterer sig tilbage til mellemste og yngste del af bondestenalderen (ca. 3200-1800 før Kristus). Lilleborg blev brændt ned og ødelagt i 1259. Fra ruinerne hentedes endnu i lübeckertiden byggematerialer.

Limensgade - Område i Aaker Sogn, opkaldt efter tidligere udgravning af kalksten i området.

Lindesbjerg - Område i Almindings østligste del og navn for en af skovparterne i statsskoven.

Litteratur - Næppe nogen anden egn i Danmark er så omfattende beskrevet som den bornholmske. På de bornholmske biblioteker findes stor del af den bornholmske litteratur. Bornholms Tidende beskæftiger sig, fortrinsvis i lørdagsudgaverne, med det bornholmske hverdagsliv før og nu og bringer mange historiske artikler. Hvert år udkommer der omkring 25-35 nye bornholmske bøger.

Lobbæk - Lille by med station i jernbanetiden et par kilometer øst for Nylars. Hed tidligere Lobberne. Lobbæk var navnet på en del af en lille bæk, der er begyndelsen på Præsteå.

Louisenlund - i Østermarie. Opkaldt efter Grevinde Danner (Louise Rasmussen). Stedet ejes af Jægersprisstiftelsen. I Louisenlund findes øens næststørste samling af bautasten. Der er næsten 50, hvoraf flere er op imod 2,5 meter høje.

Lundebispen - Ærkebiskoppen i Lund fik i 1149 overdraget herredømmet over tre af Bornholms fire herreder. Vestre Herred (Rønne) fik han først senere. Bispen havde den juridiske ret til at inddrive skat-

ter på Bornholm, og når han i starten ikke var så interesseret i Vestre Herred, kan det skyldes, at der ikke her var noget betydeligt sildefiskeri, der i de tider var særdeles indbringende.

Lundesten-jættestuen - i en lille lund ved Tornegård i Nylars.

Lundestenen - Bornholms største og bedst bevarede jættestue fra den yngre stenalder. Findes ved Hovedgårdsvejen i Nylars..

Lübeckertiden - I 51 år fra 1525 til 1576 var Bornholm pantsat til Lübeck. Bornholm var et velhavende samfund på grund af fremragende fiskeri, søfart og handel. Men allerede før 1525 hærgede bl.a. Lübeck-er-købmændene på Bornholm, hvor de brandskattede bornholmerne. Det fortsatte under den periode, hvor Bornholm var pantsat. Mod slutningen af denne periode tog rønneboerne sagen i egen hånd og jog lübeckerne på flugt, og efter 1576 kom Bornholm for første gang under normal dansk administration. Der findes flere levn fra Lübeckertiden på Bornholm, bl.a. på Hammershus, i Aa Kirke og i Rønne.

Lystfiskeri - Bornholms Amts tekniske Forvaltning har udgivet en brochure om mulighederne for lystfiskeri på Bornholm, fra kysten såvel som i søer og vandløb. Der findes enkelte put- and takefiskesøer på Bornholm. Ellers er det mest eftertragtede fiskeri baseret på fangst af ørred eller laks fra kysten. Der er udgivet en bornholmsk lystfiskerguide, skrevet af Poul Stadler. Guiden fortæller om alle former for fiskeri, herunder også trollingfiskeri og muligheden for at leje både til formålet. Guiden foreligger på både dansk og tysk.

Læsåturen - Læså, der har sit udspring i Bastemose, bliver mere og mere interessant, jo nærmere den kommer havet, og ved Vejrmøllegård i Aaker Sogn er anlagt en plads, så interesserede kan gå den godt to kilometer lange tur langs åens mest interessante geologiske forekomster. Det er endvidere en meget smuk tur, som også kan byde på et indtryk af den bornholmske botanik samt et spændende fugleliv. Åen er fredet i hele sin længde.

Løsebæk Havn - Lille jollehavn syd for Allinge.

Løvehovederne - Oprindelig navn på klippepartier, der ligger på begge sider af det skær, hvortil turisterne har knyttet navnet, som også hedder Løvehovederne på især gamle kort. Klipperne ligner gabende løver, særlig set fra søen. Skæret kaldes nu oftest Kamelhovederne.

Madsebakke - Danmarks største helleristningsfelt fra bronzealderen. På en skrånende klippeflade er afbildet 10 skibe, syv fodtegn, hjultegn og et stort antal skålgruber. Madsebakke ligger ved Sandvig, og ikke langt derfra findes Storløkkebakke, et mindre helleristningsfelt.

Madvig-statuen - Ved indkørslen til Svaneke fra Østermarie står midt i et lille grønt anlæg en buste, der forestiller politikeren og filologen J. N. Madvig (1804-1886). Han var en anerkendt sprogmand, og det var ham, der udformede det bryllupsritual, som borgerlige vielser blev forrettet efter i mere end 100 år. Han var medlem af Den Grundlovgivende Rigsforsamling i 1849, var kultusminister 1848-51 og var endvidere i forskellige perioder medlem af Folketinget og Landstinget.

Magnetbakken - Bakker på Kobbavej i Østerlars Sogn, "opdaget" 1974 af en journalist og turistchef. Optiske bedrag gør, at det ser ud, som om biler kører op ad bakkerne på vejen, uden brug af motorkraft.

Malkværnskansen - og andre kystskanser. Kun få steder i Danmark findes så mange kystskanser som på Bornholm. Allerede i 1400-årene påbegyndtes skansebyggeriet. Malkværnskansen er en af disse, ca. en kilometer nord for Nexø. Denne og andre skanser indtager centrale pladser i Bornholms historie. Malkværn betyder, at bølgerne står og kværner.

I 1808 fandtes en skanse for ca. hver 400 meter kysten rundt. Lige så vigtigt som et godt kystforsvar var en hurtig alarmering. På Bornholm findes mange Bavnehøje nær kystskanserne, således at man hurtigt kunne melde om angreb fra den ene lokalitet til den næste. En bavn er et bål, som i gammel tid anvendtes til at signalere med.

Manteltårn - Se Hammershus ruiner.

Melsted - Fiskerleje syd for Gudhjem med bl.a. den fredede Melstedgård, der i dag er indrettet som landbrugsmuseum.

Middelaldercenter - Bornholms Middelaldercenter er blevet indrettet i og omkring en gammel bornholmsk bondegård, Rågelundsgård, ikke så langt fra Østerlars Rundkirke. Her er der et væld af aktiviteter for både børn og voksne, der gerne vil have et indblik i, hvordan livet formede sig på Bornholm for 650 år siden. Der foregår til stadighed nytilbygninger, og centret har i de senere år fået en stormandsgård med et højt tårn i midten, en særlig bornholmsk vandmølle og andre bygninger. Hvert år i uge juli holdes en uges middelaldermarked med ridderturneringer, falkoneropvisning o.m.a..

Moseløkken - Nedlagt stenbrud mellem Sandvig og Hammershus. Nu arbejdende stenbrudsmuseum. Eneste sted, hvor man bryder hammergranit, der forarbejdes i Rønne og bl.a. er anvendt til gulvfliser på Bornholms Kunstmuseum.

Muleby - Nyere bebyggelse ved Sorthat.

Munken - Stor sten, vandreblok fra istiden i Rutsker Sogn.

Musikfestival - Bornholms Musikfestival har siden 1968 haft en stor, internationalt berømt musiktradition, der tiltrækker musikere af meget høj kvalitet til en række koncerter, fortrinsvis i de bornholmske kirker. Bornholms Musikfestival har ikke mindst vist sig at have stor tiltrækningskraft på et stort og trofast tysk publikum.

Musikhuset - Bornholms Musikhus har til huse i en tidligere biograf på St. Torv i Rønne. Her arrangeres året rundt en række koncerter og musikarrangementer. Huset er etableret af Bornholms Amt, der også står for driften og dermed sikrer, at tilhængere og udøvere af musikgenrer, som måske ellers ikke ville kunne være repræsenteret på Bornholm, får en chance. Musikhusets øvekælder har foreløbig i løbet af få år fostret to grupper, der har vundet Danmarksmesterskabet i rock. Ved siden af Musikhuset er der indrettet Café Rasch i et gammelt, nyrenoveret pakhús, hvor der også holdes en del koncerter.

Musiklivet - Der findes musikere inden for næsten alle genrer på Bornholm, hvor der er et meget rigt og varieret musikliv. Mange grupper af musikere fra de forskellige genrer søger sammen i grupper, der spiller på forskellige niveauer. Musiklivet bliver yderligere forstærket i sommertiden, når mange turister gør det muligt at gennemføre alle former for koncerter. Bornholms Musikfestival startede i 1968. Hvert år arrangerer den omkring 15 koncerter, fortrinsvis i øens kirker. Festivalen tiltrækker et internationalt publikum på grund af en meget høj kvalitet, der er kendt og anerkendt overalt i Europa. Flere kirker arrangerer også koncerter uden for turistsæsonen. Moderne musik kan opleves sommeren igennem på en lang række restaurationer, og uden for turistsæsonen er der flere restaurationer, som byder på levende musik.

Myragre - Område i Aaker vest for Aakirkeby. Her findes den fredede Myragre Mølle.

Myreby - Område i Vestermarie Sogn.

Mæby - Landbrugsområde i Nyker Sogn.

Møller - Rundt om på Bornholm er der endnu en del velbevarede hollandske møller, en af landets største er Gudhjem Mølle, og af disse findes endvidere flere interessante eksemplarer, nemlig Aarsdale Mølle, Myragre Mølle og Kuremøllen i Svaneke. Der er bestræbelser i gang for at bevare flere af de gamle hollandske møller. På øen findes endvidere tre forholdsvis velbevarede stubmøller, nemlig i Svaneke, Tejn og Egeby. I de seneste årtier er opstået en del moderne vindmøller, der anvendes til fremstilling af elektricitet. De største samlinger findes ved Vystebø, nord for Hasle og vest for Svaneke. Bornholmske møller er beskrevet mange steder i litteraturen.

Mågestole - Klipper i havet ved Nørresand i Gudhjem.

NaturBornholm - Naturoplevelsescenter syd for Aakirkeby. Her kan man opleve, hvordan Bornholm blev til for 1.700 millioner år siden i Sahara i Nordafrika, og hvad der siden er sket. Model af dinosaurer og levende krokodiller, sanserum, tidsmaskine og oplevelseshal, hvor publikum kan eksperimentere med naturkræfterne er blandt de mange oplevelsesmuligheder. Bornholm er det eneste sted i landet, hvor der er gjort fund, som beviser, at der har levet svaneøgler og en særlig rovdinosaur, som har fået navn efter øen. Centret findes ikke så langt fra Den Fennoskandiske Randzone, en brudzone mellem det nordbornholmske urfjeld og den sydbornholmske sandsten, der er 1.200 millioner år yngre end granitten. Et stykke af randzonen, der starter i Skagerrak, går gennem Sydsverige og Bornholm og videre ned gennem Europa til Sortehavet, er blotlagt som det eneste sted på den flere tusinde kilometer lange strækning. Oplevelsescentret er tegnet af den verdensberømte arkitekt Hennings Larsens tegnestue.

Naturvandring - Forskellige bornholmske foreninger byder året rundt på ekskursioner i den bornholmske natur, og i sommertiden arrangeres forskellige guidede ture i den spændende bornholmske natur. Mange af turene omtales i turistavisen "Denne Uges Bornholm".

Naturvejledere og guider - En stribe bornholmske naturvejledere og guider, er ikke mindst i sommertiden parat til at guide turisterne rundt til forskellige oplevelser i naturen. Flere arrangerer også byvandring.

Nexø Købstad - Areal 431 hektar. Købstadsrettigheder fra 1346.

Kirke (Skt. Nicolaus). opført i 1400-tallet. Altertavle, kopi efter A. Dorph: Jesus og Kvinderne i Bethania. Prædikestol i renæssancestil fra omkring 1666. I kirken tre sandstensepitafier.

Metodistkirke samt tre missionshuse.

En af Danmarks største fiskerihavne og lystbådehavn.

I Nexø Lystskov fredet oldtidsminde: Helleristningsstenen Fandens keglebane med 17 skålgruber.

Skole, glas- og keramikskole, forskningscenter, bibliotek, bank, apotek, posthus, politistation, lægehus, tandlæger. Flere dagligvareforretninger og specialforretninger, sportshal, tennisbaner, campingplads, turistbureau.

Seværdigheder: Frederiks Stenbrud med Stenbrudsgården (nu forskningscenter)

Gammelt råd-, ting- og arresthus i Storegade. 1856. Inskription: "Ingen må tage sig selv Ret".

Skibs- og fiskerimuseum ved havnen.

Mindestuer for forfatteren Martin Andersen Nexø og buste af samme.

Nexø Museum - Nexø Museum blev i 1969 indrettet i et af byens ældste huse, et tidligere ting- og rådhus, der i et par hundrede år har været anvendt til mange forskellige formål, senest til pakhús. Nexø Museum, der holder åbent i sommerhalvåret, har foruden skiftende udstillinger af lokalhistorisk præg, en fast udstilling, der handler om fiskeri og søfart.

Nordskoven - i Rønne, se Blykobbe Plantage.

Nyker Sogn - Areal 2465 hektar. I sognet: Nykirke. En af Bornholms fire rundkirker fra 1100-årene. Viet til Allehelgen. I rundskibet primitive kalkmalerier fra tiden 1300-1350. Altertavlen er et maleri,

kopieret efter Carl Bloch. Prædikestol fra 1872. Ved prædikestol et timeglas fra 1690. I våbenhus to brudstykker af en rune sten.

15 høje og en bautasten.

Mindesten ved Prinsekilden ved Blykobbe Å for Prins Christians Frederiks besøg på Bornholm 1824. Skole, missionshus, forsamlingshus. Dagligvarebutik, benzinstation.

Nylars Sogn - Areal 2333 hektar. I sognet: Nylarskirke. I apsisvindue glasmaleri af Paul Høm. En af de fire bornholmske rundkirker, opført i 1100-årene. Kalkmaleri fra tiden omkring 1250. Over alteret et egetræskrucifiks af N. V. Fjeldskov 1881. Senromansk døbefont af gotlandsk kalksten. I våbenhus et stort renæssancekrucifiks fra omkring 1600 samt to runesten. Prædikestol fra 1882.

To fredede skanser, tre jættestuer, 23 høje, 91 røser, fem bautasten, helleristninger.

Forsamlingshus, sportshal og idrætsanlæg, dagligvarebutik og benzinstation i Nylars.

Ved kysten fiskerlejet Arnager. Røgeri.

Næs - Badestrand syd for Allinge.

Nørremark - Naturnavn, område ved Nexø.

Olsker Sogn - Areal 2518 hektar. I sognet: Olskirke. Den højeste af de fire rundkirker, opført i 1100-årene, viet til Skt. Olaf. Nyt alterbord af granit. Ny altertavle, et keramikrelief af kvinderne ved graven, udført af billedhuggeren Gunnar Hansen. Prædikestol med malerier fra omkring 1550. To gravsten i våbenhus.

Ni høje, 23 røser, seks bautasten og to klipper med helleristninger.

Ingen dagligvarebutikker i Olsker.

Ved kysten: Tejn fiskerleje, fiskeri og lystbådehavn. Tejn Kirke, opført 1940.

To missionshuse, metodistkirke, pinsemenighedskirke.

Dagligvarebutik, benzin. Campingplads og tennisbaner i Sandkås. Ridecenter mellem Allinge og Hasle.

Seværdigheder: Stubmølle i Tejn.

Onsbæk - Lokalitet, opkaldt efter den nordiske gud, Odin, på vejen fra Rønne til Bornholms Lufthavn.

Opalsøen - Stenbrudssø på Hammeren.

Orkideer - På opdagelse i den bornholmske natur vil man falde over mange botaniske specialiteter, også selv om moderne landbrugsformer i de senere årtier har medvirket til, at bl.a. en del orkideer er blevet udryddet. Nogle af de mest sjældne har eller har haft deres eneste udbredelse på Bornholm. Ikke mindst i de bornholmske klippeløkker findes et stort udbud af forskellige smukke orkideer. Og i de seneste år har man fra Bornholms Amts side gjort en indsats for at sikre afgræsning af nogle klippeløkker for at sikre eksistensbetingelserne for de mange forskellige orkideer, der varierer fra ret små til overraskende store og med meget smukke, rene farver.

Osand - Navn på den smalle strækning, der skiller Hammersø og havet. Osand Bugt kaldes i dag almindeligvis for Sandvig Bugt med sandstrand.

Over stok og sten - Bornholms Amts Trafikselskab (BAT) udgiver en turguide, der giver forslag til fem rundture på Bornholm med BATs ordinære busafgange. I forslagene indgår ophold og forslag til vandreture i den bornholmske natur og besøg på diverse seværdigheder.

Paradisbakkerne - Paradisbakkerne er så helt specielt et område, at det kan danne baggrund for en længere ferie med masser af smukke naturoplevelser. Gæster, der skulle have lyst til dette, kan i øvrigt slå sig ned på en af de nye såkaldte primitive lejrpladser, som ligger ved indgangen til Paradisbakkerne. Paradisbakkerne lever fuldt op til deres navn og er vel noget af det mest bornholmske, man kan komme

ud for. Bakkerne består af gammel højlyng med dale, klippesprækker og småsøer, der gør området utrolig smukt med en særegen vegetation og et meget rigt fugle- og dyreliv. Paradisbakkerne er fredet og er i øvrigt i privat eje. Der er tre afmærkede spadsereture af forskellig længde (fra 3 til 6,5 km), og som kan tilbagelægges på fra en til fire timer, naturligvis afhængig af tempo. Alle tre ture udgår fra parkeringspladsen ved Lisegård. I øvrigt er Paradisbakkerne så vildsomt et terræn, at det tilrådes førstegangsbesøgende nøje at holde sig til stierne og de afmærkede ture, idet det er set, at selv folk, der jævnligt besøger bakkerne, er faret vild og kun med megen møje har fundet ud til offentlig vej. Hele området omfatter også Helvedesbakkerne, der adskilles fra Paradisbakkerne af Kodal. I gammel tid hed hele området Ibsker Husmandsplantage (eller Ibsker Højlyng) Husmændene i Ibsker Sogn var medejere af området, som de benyttede til kreaturenes græsning om sommeren. Om navnene Helvedes- og Paradisbakkerne vides ikke så meget. Palle Lauring skriver i sin rejsebeskrivelse fra Bornholm, at det virker som om de er af nyere dato, men Helvedesbakkerne kan også være opstået af ordet hellues, der betyder flad sten. Det kan også komme af ordet helled, der betyder hellig. Helved kan endelig være oprindelsen til navnet. Helved er i ældre tid, før kristendommen, de dødes skov. Hvorom alting er, så er der mange, som finder, at Paradisbakkerne er noget nær det nærmeste Paradis, man kan komme på jord. Amtets tekniske forvaltning har udgivet en lille folder om Paradisbakkerne med en kort omtale af de tre spadsereture. Danmarks første vandrerhjem, Fjeldstauan, blev etableret i Paradisbakkerne i 1920'erne. Huset er der stadig, men fungerer ikke mere som vandrerhjem.

Pedersker Sogn - Areal 2982 hektar. I sognet: Pederskirke. Altertavlen er et maleri fra 1876. I koret er opstillet en gravsten (1650). Det såkaldte "Bonavedde Bæger" forsvandt fra kirken under en restaurering 1886. (Om Bonavedde, der efter et sagn fordrev trolde fra Alhøj og som af trolde fik et bæger med en drik, som han hældte ud over sin hests ryg og som afsved dens hår, hvorefter han skænkede bægeret til kirken). 19 høje, syv røser (heraf de tre kaldet Varperne. fire bautasten, fire helleristninger. Syd for kirken, Pedersker by med dagligvarebutik. Ved kysten Østre og Vestre Sømarkshuse. Røgeri. I Østre Sømark en lille ø-havn. Seværdigheder: Tilflugtsborgen Ringborgen på det nordvestlige hjørne af Rispebjerg, der strækker sig ind i Poulsker Sogn. Nær Øle Ås udløb på Slusegård en lille underfaldsmølle og et ørredhus. Markering af stedet, hvor 15 grader østlig længde skærer 55 grader nordlig bredde, med sten i Sømarken.

Pilemølle - Navn på et trinbræt i jernbanetiden.

Pissebæk - Lille vandløb, der ender i et højt vandfald ved Vang ved udløbet i Østersøen.

Plantager - I gammel tid var der en aftale om, at alle sognene skulle eje et stykke skov. De har i dag navne efter sognene.

Poulsker Sogn - Areal 3200 hektar. I sognet: Povlskirke. Muret alterbord i apsis. I altertavlen fra slutningen af 1700-tallet er 1920 indsat et maleri af A. Hou. Prædikestol fra omkring 1600. 4 gamle kalkmalerier.

12 høje. I højlyngen et fredet areal med et stort antal røser, to bautasten. Ringborgen på Rispebjerg. På Rispebjerg levede de underjordiske.

Ved kysten fiskerlejet Snogebæk med dagligvarebutik, røgeri, bankfilial.

Dueodde strand og klitformationer, Dueodde Fyr. Vandrerhjem og campingplads .

Prins Christians Kilde - I Blykobbe Plantage, opkaldt efter Prins Christian Frederik, der besøgte stedet i 1824. Her findes også en sten, som han har givet navn til: Prinsestenen.

Prinsessehaven - I Gudhjem ved stien til Hestestenene. Anlagt i 1908 af Stephan Nyeland. Sjældne træer. Opkaldt efter prinsesse Marie.

Prinsestøtten - Sandstensobelisk nedenfor Christianshøjskroen i Almindingen. Støtten er rejst til minde om Prins Chr. Frederiks besøg på Bornholm i juli 1827. Prinsen blev senere til Kong Christian VIII.

Printzenskölds Kilde - i Rutsker Sogn, opkaldt efter den svenske oberst, Johan Printzensköld, der efter sagnet vandede sin hest her på den sidste ridetur i 1658, inden han blev dræbt.

Printzensköldsstenene - To sten, der ligger midt ude på Storegade i Rønne ud for Bornholms Amtsgymnasium. Den største sten betegner det sted, hvor den svenske kommandant Johan Printzensköld blev skudt 8. december 1658 af de bornholmske befriere. De mindre sten er lagt til minde om hans hund. Se også under Bornholm i 1658.

Rabekke Erhvervspark - Erhvervsområde i Rønne, hvor Rabækkeværket i sin tid fremstillede klinker, charmottesten og glaserede rør til bl.a. kloakering. Fabrikken ejedes af Hasle Klinker- og Charmottestensfabrik. Gode forekomster af kaolin i området blev tidligere udnyttet af bl.a. Den Kongelige Porcelænsfabrik.

Raghammer - Større område ved Raghammer Odde i Pedersker Sogn. En stor del af området anvendes nu som militært skydeterræn.

Ravnebrohus - i Almindingen har sit navn efter, at der her på stedet findes en meget stor koloni af ravnfugle (råger og alliker), der om vinteren finder deres natkvarter i trætoppene. Det er et imponerende syn ved aftentide, lige før solen går ned, at se de store flokke af sorte fugle finde hjem fra deres flyviture til steder, hvor de kan finde føden.

Rideturisme - Ridende turister er der ikke mange af på Bornholm, men de forekommer, og Bornholm har en natur og nogle afstande, der gør, at turister i stort tal lejer heste til rideudflugter. Der er rideskoler mange steder på øen og mange private, som lejer heste ud. Flere steder kan man leje en hest og komme på sightseeing med guide. Der er flere udmærkede ridehaller rundt om på øen, og i juli gennemføres hvert år landets største ridestævne på travbanen i Almindingen med deltagelse fra hele landet.

Ringborg - i Pedersker, vinkelformet voldanlæg på det nordvestligste hjørne af Rispebjerg, lige overfor Borregård. En 78 gange 47 meter stor tilflugtsborg, begrænset af en 15 meter høj brink mod Øleå. Volden er indtil tre meter høj med en udvendig meterdyb grav.

Ringebakkerne - Smukt klippeområde ved Vang. Her har der tidligere været foretaget store sprængninger efter den eftertragtede granit. Naturen har formået at retablere sig, så mange tidligere stenkuler er blevet smukke naturområder.

Ringeby - Bebyggelse i Vestermarie Sogn.

Risebæk - ved Risegård i Aaker Sogn. Bækken løber via et lille, smukt vandfald, ud i Østersøen. Vandfaldet fører rødt vand, fordi der under nogle udgravninger nær åen længere oppe i landet blev slået hul på en okkeråre. Derfor kaldes det i dag også Det Røde Vandfald.

Rispebjerg - Område med et ældre borganlæg - Ringborgen.

Robbedale - Naturområde ved Rønne Plantage. Da Bornholm havde jernbane var der et trinbræt ved Robbedale ikke så langt fra det lille bebyggede område Grisby få kilometer øst for Rønne.

Rock pools - Om foråret og i den tidlige sommer åbner der sig et for de fleste danskere helt ukendt liv og miljø, hvis man tager sig en spadseretur langs den klippefyldte østkyst. Så specielt er det, at man end ikke har fundet hverken et bornholmsk eller dansk ord for de små klippevandhuller, rock pools. Her fin-

des et plante- og dyresamfund, som ikke kendes i det øvrige Danmark. De små hulninger i klipperne rummer normalt ferskvand, men fyldes op med havvand under pålandsstorme. Ved efterfølgende ophedning, danner der sig meget voldsomme saltopløsninger. Dyrelivet skal derfor kunne tilpasse sig de vekslende og barske vilkår, og både insekter, padder og planter i og omkring disse rock pools er et specielt studium værd.

Rokkesten og andre vandreblokke. - Da isen smeltede under den seneste istid, efterlod den rundt om på Bornholm et utal af store såkaldte vandreblokke, kæmpemæssige sten, som har givet anledning til megen overtro og i flere tilfælde spændende navne, som fx Kyllingehønen på Midtbornholm. Til vandreblokkene hører også øens mange rokkesten, hvoraf de fleste har lagt sig til hvile, formentlig fordi der er blevet rokket så meget med dem, at underlaget har forskubbet sig. Der er naturligvis ingen trolddom ved rokkeriet, men alene den kendsgerning, at stenene har hvilet på et løst og bevægeligt underlag. Der var flere rokkesten i Rutsker Højlyng, bl.a. en krabat på 20 tons. Den sidste lagde sig til hvile i 1960'erne. I Paradisbakkerne findes den vel nok mest berømte af rokkestenene. Den blev fredet i 1894, selv om den allerede næsten 25 år tidligere lagde sine anslåede 35 tons til hvile, men er fornylig blev hjulpet på plads i sit oprindelige leje, så den igen er til at rokke med. I Almindingen i Djævledalen har der været flere rokkesten, men ingen af dem har rokket siden sidste halvdel af 1800-årerne. Derimod opdagedes ved Vettesmose i Almindingen i 1980'erne en "ny" aktiv rokkesten.

I gammel tid dyrkede bornholmerne de store vandreblokke, idet man mente, at de var tilholdssteder for kræfter, der kunne volde både godt og ondt. Således knytter der sig sagn til mindst 175 navngivne bornholmske vandreblokke.

Rubinsøen - Tidligere kulgrav lidt syd for Hasle, hvor der under og lige efter 2. Verdenskrig blev udgravet 30.000 tons kul. Kullene giver vandet en speciel smuk farve.

Rundkirker - Bornholmske kirker i almindelighed adskiller sig på mange punkter fra kirker i det øvrige land. At de har været anvendt til både bøn og forsvar er dog ikke noget særkende. Derimod er hele fire rundkirker på så lille et område specielt. I Danmark er der i alt syv rundkirker. De fire bornholmske rundkirker er blevet betegnet som "det kosteligste smykke, som menneskehænder har givet Bornholm". De smukke, hvidkalkede rundkirker med deres egespånbelagte tage og fritstående klokketårne er ikke alene et særsyn, når man møder dem på turen hen over øen, men er også helt specielle i deres opbygning. Det er således karakteristisk for dem, at de er forsynet med en midtpille op gennem samtlige stokværk, mens de andre tre rundkirker i landet har fire bærende, slanke og murede piller. De fire kirker, Ny Kirke, Ols Kirke, Østerlars Kirke og Nylars Kirke, menes alle opført i 1100-årene. De bornholmske kirkers mangfoldighed er i øvrigt større end på noget andet område i Danmark.

Runesten - I forhold til areal er Bornholm det sted i landet, hvor der findes flest runesten, i alt knap 40. De adskiller sig fra det øvrige lands ved alle at have et kristent præg i form af et kors eller en inskription, der hentyder til noget kristent. Endvidere er bornholmske runesten præget af de samme traditioner, som man kender i Blekinge i Sverige. Kristendommen kom først til Bornholm i midten af 1000-tallet. Det vil sige, at den bornholmske runestenstradition først opstod, da den var ophørt i det øvrige land.

Den **russiske kirkegård** - Ved Allinge Kirkegård står der et mindesmærke over de russiske soldater, der mistede livet under befrielsen af Bornholm i 1945 og under den efterfølgende næsten et år lange besættelse. Her ligger de russiske soldater også begravet.

Rutsker Højlyng - Højlyngsområde i Rutsker Sogn.

Rutsker Sogn - Areal 2921 hektar. I sognet: Rutskirke. Danmarks højest beliggende, 130 meter over havet. Har som skytspatron haft Skt. Michael, de himmelske hærskarers fører, de bornholmske runestens helgen. Nyere alterbord, prædikestol og stolestader. Seks fredede skanser, ni høje, 3 røser, 1 bautasten.

Ved kysten fiskerlejerne Helligpeder, Teglkås og Vang.

Ingen dagligvarebutik i "byen" eller fiskerlejerne. Seværdigheder: Jons Kapel. En stejl trappe fører ned til en fritstående klippe, Prædikestolen. Syd for Jons Kapel tre tørre grotter. Sprækkedalen Blåskinsdalen og Ringebakkerne. Rutsker Højlyng med stenen Fabeldyret og stensamlingen Stenrøret. Fredet vandmølle ved Vang.

Rytterknægten - Danmarks tredjehøjeste punkt. Her rejstes i 1856 et udsigtstårn til ære for Kong Frederik VII, der besøgte øen. Rytterknægten ligger 162 meter over havet, og fra toppen af udsigtstårnet, "Kongemindet" er man yderligere 22 meter oppe, og herfra er der en imponerende udsigt ud over især Sydbornholm.

Rø Sogn - Areal 2607 hektar. I sognet: Rø Kirke opført 1888. Altertavlen er et maleri af Chr. Andersen 1878. En renæssance-altertavle fra omkring 1610. Prædikestol med reliefskærne evangelisttegn.

Seks høje, otte røser, en skibssætning og syv bautasten.

Dagligvarebutik, golfbane, flyveplads, rideskole.

Seværdigheder: Helligdomsklipperne og Bornholms Kunstmuseum.

Røbro - Område i Rø med huse, købmand og Røbro Mølle.

Røgerierne - Skuespilleren John Price kaldte, mens han endnu havde sommerbolig i Gudhjem, røgede bornholmere for "Havets guld". Inspirationen til denne betegnelse på den specielle bornholmske delikatesse har han nok fået på en bornholmsk stand ved en fiskeriudstilling i Forum i 1951, da man reklamerede med røgede sild under sloganet "Sølv bliver til guld". Og rigtigt er det i hvert fald, at de sølvblanke små østersøsilde bliver gyldne, efter en tur i røgeriets skorsten. Indtil for 25-30 år siden var der om sommeren en betydelig eksport af røgede bornholmere til København, Sjælland og Tyskland. Efterhånden fandt flere og flere fiskere, at sildefiskeriet var for besværligt og urentabelt, så i dag kan det knibe med at skaffe tilstrækkeligt med sild til de tilbageværende røgerier, der fortrinsvis lever af den afsætning, de har til turisterne og øens faste indbyggere. I 50'erne og 60'erne frygtede man for røgeriernes fremtid på grund af sundhedsmyndighedernes krav om bl.a. fliser. De tilbageværende røgerier har imidlertid levet fint med disse krav og hører vel til nogle af øens mest velbesøgte turistattraktioner. Der er aktive silde-røgerier i Hasle, Allinge, Gudhjem, Årsdale, Svaneke, Sømarken og Arnager. Røgerierne i Hasle er blevet omdannet til et arbejdende museum. På en billedudstilling kan man få en fornemmelse af silde-røgeriernes historie og få et indblik i den store betydning, sildefiskeriet havde for de bornholmske fiskere. Allerede fra 1200-årene var Bornholm et led i en kæde af fiskerlejer, som opstod i forbindelse med de tyske Hansestæders store sildemarkeder. Fiskerlejerne strakte sig i en bue fra Amager langs den sjællandske og den skånske kyst til Bornholm, og det var især de østligste Hansestæder, der handlede med Bornholm. Oprindeligt startede sildefiskeriet den 24. august og varede til 29. oktober. Bornholmerne kaldte denne travle tid for "fiskjed", og et gammelt ordsprog viser, hvor vigtigt sildefiskeriet var: "Vis ijn saver i fiskjed, må ijn doja i framtiden" (Hvis man sover i fisketiden, må man døje i foråret).

Siden blev sildefiskeriet udvidet, og de gamle fiskere siger, at sildene normalt kun har opnået den fedme, der skal til for at de bliver gode som røgede, hen i maj måned. Silde-røgningen begynder nu om tider, således at der i hvert fald er røgede bornholmere til salg den 1. maj, og hvis østersøsilde ikke er god (fed) nok eller tilstrækkelig, importeres den fra Kattegat eller Skagerrak.

I de røgede bornholmersilds storhedstid fra omkring 1880 til 1930 var der alene i Gudhjem 25 røgerier.

Rømersdal - Den nordlige ende af Ekkodalen. På ejendommen Rømersdal bor skovrideren over det bornholmske statsskovdistrikt. Bornholms første skovrider for 200 år siden hed Rømer, og han har lagt navn til mange lokaliteter i Almindingen.

Rønne H - Rønnes tidligere "hovedbanegård", da der var jernbaner på Bornholm. Jernbanerne blev nedlagt i 1968. I dag benyttes bygningen til restauration og kontorfaciliteter. I Rønne fandtes endvidere Rønne N (nedrevet) og Rønne Ø (nu privatbeboelse).

Rønne Købstad - Bornholms største by. Areal 978 hektar. Købstadsrettigheder fra 1327.

Bornholms trafikhavn med færgeruter til København, Ystad, Sassnitz og i sommermånederne til Swinoujście.

Kirken (viet til Skt. Nicolaus), opført ca. 1300 er ombygget mange gange. I kor og skib indsat glasmalerier udført af Kræsten Iversen. Altertavle med maleri af Sven Havsteen-Mikkelsen.

Katolsk kirke fra 1924, Valgmenighedskirke, metodistkirke og baptistkirke. Syv missionshuse.

Lystbådehavn (Nørrekås) samt en mindre jollehavn (Søndre Bådehavn).

Amtsgymnasium, to kommunale skoler og en i Knudsker Sogn, to privatskoler, erhvervsskole.

Bornholms Centralsygehus, lægehus, posthus, bibliotek, biograf, musikhus, teater, politistation, dyrlæger, tandlæger, toldkammer, banker. Flere dagligvareforretninger og specialforretninger. Autoværksteder, benzinstationer, golfbane, bowlingcenter, idrætshaller, svømmehal, tennisbaner, campingpladser, vandrerhjem, Bornholms Velkomstcenter. Bornholms Radio (DRs regionalradio).

Seværdigheder: Rønne Theater, opført 1823. Danmarks ældste fungerede teater. Bornholms Museum.

Erichsens gård. (borgerhjem fra 1806 med smuk have i datidens stil). Bornholms Keramikmuseum, Hjorths Fabrik. Hovedvagten i Søndergade og flere gamle købmandsgårde. Syd for byen Kastellet med forsvarsmuseum. Fremstillingsvirksomhed for bornholmerure. Danmarks største samling af bevarede bindingsværkshuse fra 1700- og 1800-årene.

Rønne Theater - I de gamle fredede bindingsværksbygninger på det vestre hjørne af Østergade og Theaterstræde i Rønne vil en tilfældigt forbipasserende næppe forestille sig, at her står hun/han foran et teater. Men skindet bedrager. Bag det gamle, men meget smukt bevarede ydre skjuler sig Danmarks ældste teaterbygning, som endnu tjener sit oprindelige formål: Rønne Theater. Ejendommen er fredet og blev indrettet som teater allerede i 1823 og har siden fungeret som en bornholmsk kulturperle. Teatret har ingen fast tilknyttede skuespillere, men anvendes dels af lokale amatørgrupper, dels af turnerende teatre. Bornholmske amatørgrupper har siden begyndelsen af dette århundrede bl.a. opført en del komedier på "målet", skrevet af forskellige bornholmere med kærlighed til deres sprog og i forsøget på at yde et bidrag til at fastholde dialekten (eller sproget). Teatrets anvendelse er i nogen grad hæmmet af, at der kræves en omkostningskrævende brandvagt ved brugen. Om sommeren har teatret i en årrække været anvendt til sommerrevyer, en tradition, der har holdt en pause, men nu er genoptaget.

Røverborgen - Klippeparti mellem Nørresand og Hestestenene ved Gudhjem.

Safirsøen - Vandfyldt lergrav mellem Sorthat og stranden.

Salene - Ved kysten mellem Gudhjem og Helligdomsklipperne ved Bobbeåens udløb. Gravfelt med ca. 30 grave fra jernalderen på stranden.

Saksebro - i Aaker Sogn, bebyggelse med bl.a. Saksebro Mølle (nu ude af funktion).

Salomons Kapel - Salomons Kapel på Hammerknuden er formentlig opført i 1300-årene på foranledning af ærkebispens i Lund. Kapellet er opført i tilknytning til sildemarkederne, der opstod ved Bornholms øst- og nordøstkyst, og man forestiller sig, at der har været et imponerende liv af handelsmænd og fiskere i efteråret, når sildefiskeriet var på sit højeste. Lige neden for Salomons kapel findes en naturhavn, Kragkås, der både har været landingsplads for fiskere og handelsfolk. Lige uden for Salomons Kapel findes en hellig kilde. Hertil søgte pilgrimme for at drikke det helbredende vand og for gennem bøn at opnå helbredelse for diverse sygdomme. Efter reformationen mistede Salomons Kapel og kilden deres betydning. I 1648 overdroges loftplankerne og bjælkerne fra kapellet til Allinges byfoged, og derefter er den langsomt gået i forfald. Ruinen blev restaureret i 1923.

Saltuna - Fiskerleje. Navnet kommer formentlig af Saltovne.

Samsingbro - Område i Klemensker Sogn ved Samsingå og Samsingskov.

Segen - Område lige før Almindingen, når man kommer fra Rønne. En lavning, der i fugtige perioder er fyldt med vand. Flyvevåbnets og Marinens fælles kaserne på Bornholm ligger ved Segen.

Sejersgård i Rønne - proprietærgård på Haslevej i Rønne, hvorfra jordene i dag i det væsentligste anvendes til énfamiliehuse og en del af Rønne Stadion Nords sportsbaner.

Sellehøj-jættestuen - På en mark vest for Rågeskovgård ved Helvedesbakkerne. Kun tilgængelig efter høst. Store fund af ravperler og en mængde lerkar.

Sibirien - Dette navn kendes fra mange byer på Bornholm, og det hentyder flere steder til, at det oprindeligt var i udkanten af byen.

Silderøgerierne - i Hasle, se under røgerierne

Simblegård - Proprietærgård i Klemensker sogn

Skagelfaldet - område i Aaker Sogn lige før Aakirkeby. Her lod man i gamle skaglerne falde (altså: man spændte hestene fra vognene). Navnet kendes også fra Rønne.

Skarpeskade - ;ange veje fører til Skarpeskade, som bare byder på en lille håndfuld huse og en gård med samme navn.

Skelsmyr - Mose i Rønne Plantage overfor Bornholms Lufthavn.

Skibssætninger og røser - Gravform fra yngre bronzealder og Vikingetid. En masse sten er sat sammen og danner en form, der kan lede tanken hen på et skib. Skibssætninger findes i Troldeskoven ved Stammerhalle, i Vestermarie Plantage og ved Egeby. Skibssætninger betegnes også som røser, selv om de fleste røser normalt er cirkelrunde. Røserne, hvoraf der menes at have været omkring 3.000 på Bornholm, er etableret i tiden fra 1100 år før vor tidsregning til omkring år 0 og har været anvendt til gravsætning og afbrænding af de døde. Skibssætningerne menes at være noget yngre, fra omkring 700-500 år før Kristus, og deres forekomst menes at vise, hvilken betydning søfart allerede den gang havde for Bornholm.

Skove og plantager - Bornholm er landets mest skovrige amt, målt i forhold til areal. Statsskoven Almindingen er Danmark tredjestørste skovområde, og sammen med de mange kommuneplantager og Rø Plantage, der hører ind under statsskoven danner de midt på øen et stort næsten sammenhængende område. Efter gammel bornholmsk tradition rådede hvert sogn over såvel et stykke strand som en plantage, uanset man måtte over en kommunegrænse for at nå til det. Ved indgangen til 1800-årene var der næsten ikke skov på Bornholm, men højlyng, der var udlagt til fælles benyttelse. Skovfoged Hans Rømer (1770-1836) kom i august 1800 til Almindingen og stod derefter for skovtilplantningen og etablerede et 10 kilometer langt stendige rundt om det område, som skulle tilplantes. Almindingsgærdet findes endnu, og det blev etableret for at forhindre kreaturer i at trænge ind i skoven og æde af de nyplantede træer. Almindingen er ud over at være en meget smuk skov med bøg, eg, nåletræer og så videre, et yndet udflugtsmål, hvor der findes forskellige muligheder for flere afmærkede spadsereture i meget varieret terræn. Også i Rø Plantage er der indrettet afmærkede spadsereture, og Statsskovvæsnet har udgivet små foldere over turmulighederne. I Almindingen holdes det årlige dyrskue, og her køres der endvidere travløb fra april til november. Christianshøjkroen i Almindingen er en rigtig gammeldags hyggelig kro, som ejes af skovvæsnet, men er bortforpagtet. I kroens lokaler findes en interessant udstilling om, hvordan skovbrug foregik i de gode gamle dage. Ved siden af Christianshøjkroen findes en usædvanlig, rund

træbygning, Kyllingemoderen, som anvendes til forskellige sommerarrangementer og til politiske møder, fx 1. maj- og grundlovsstævner.

Skovgård - Større gård i Aaker Sogn, ikke så langt fra Egeby, hvor en af øens stubmøller befinder sig.

Skovsøer - Bornholm udmærker sig ikke ved store søer (Hammersøen er trods sin lidenhed øens største). Men i skove og plantager findes mange meget smukke søer, moser og vandhuller, som skaber baggrund for et interessant dyre- og planteliv. I Almindingen findes et meget smukt område, Bastemose med mange åkander, endvidere søen Åremyr neden for Jomfrubjerget.

Skrædderbakke - Bakke i Nylars, ikke så langt fra Bornholms Lufthavn.

Skulptur - Den bornholmske granit brydes og sendes normalt i store mængder uforarbejdet væk fra Bornholm. Der er dog undtagelser. Visse virksomheder fremstiller monumenter, brosten samt bord- og gulvfliser af granitten, der findes i flere forskellige farver. Især Paradisgranit er meget elegant. Der fremstilles forskellige lamper og pyntegenstande af bornholmsk granit, ligesom smykkefremstilling finder sted. Endvidere er der et mindre antal billedhuggere, som bruger granitten, heriblandt den mest kendte Ole Christensen, der har virket på Bornholm i mange år indtil hans alt for tidlige død i 2002

Den japanske billedhugger Jun-Ichi Inoue har boet på Bornholm siden slutningen af 70'erne, og har i nyere tid stået for fornyelsen af den bornholmske billedhuggerkunst, bl.a. med sin interessante og særprægede skulptur foran Bornholms Musikhus på St. Torv i Rønne. I gården imellem musikhuset og Rasch Pakhus ses i øvrigt en interessant skulptur, en trombonespillelr, udført af billedhuggeren og keramikeren Arne Ranslet, der i dag bor i Spanien. Hans søn, Poul Ranslet er i øvrigt repræsenteret med flere skulpturer rundt om på øen, bl.a. de flotte gæs på Aakirkeby Torv og en kæmpeudgave af en lillebitte frø foran NaturBornholm. En anden kunstner, der i stigende grad er repræsenteret på øen er Anders Nyborg, der bor på Bornholm i sommerhalvåret. Han er bl.a. repræsenteret med markante skulpturer i Bornholms Lufthavn og ved Aakirkeby Hallerne.

Som et minde om den tid, da mange bygningselementer blev fremstillet i bornholmske granitvirksomheder, findes der på havnearealet i Vang en lille udstilling af diverse rester fra Vang Granitbruds Stenhuggeri. I det gamle Moseløkken Granitbrud på Nordbornholm har det hensygnende stenhuggerfag fået sit eget museum, idet det arbejdende stenbrudsmuseum holder til her. Mange bygninger i København, bl.a. Christiansborg, er bygget helt eller delvist af bornholmsk granit, ligesom nexøsandsten er anvendt til en del monumenter, herunder bl.a. Frihedsstøtten på Vesterbrogade i København.

Skørrebro - Bro over Læså ved Vestermarie Sogns grænse mod Aaker, har givet navn til hele området.

Slamrebjerg - En udløber fra Paradisbakkernes granitmassiv. Fra toppen, 91 meter over havet, en flot udsigt over hele Sydbornholm.

Sletten - Område syd for Gudhjem. Campingplads.

Slotslyngen - Område syd for Hammershus. Gammelt lyngområde, der i dag er sprunget i skov.

Slottet - Det navn, som bornholmerne - især de ældre- bruger om Hammershus. I dag også navnet på et plejehjem i Rønne.

Slusegård - på Sydbornholm. Er på flere punkter en interessant lokalitet. På gårdens marker er der gjort flere interessante arkæologiske fund, og bl.a. Dronning Margrethe har medvirket ved udgravningerne her. Til Slusegård hører en restaureret vandmølle.

Smaragdsøen - En vandfyldt lergrav ikke så langt fra havet vest for Muleby. Bagåen er i dag ført kunstigt igennem den smukke sø.

Smutture - til Ystad og Rügen. Såvel Ystad i Sydsåne som Tysklands største ø, Rügen byder på mange relationer til Bornholm. Ystad har været en mulighed for én- eller flerdages besøg i mange år, mens først faldet af Muren i 1989 har åbnet mulighed for at besøge og bevæge sig frit omkring på Rügen. Begge dele kan være tilbud til øens turister som supplement til Bornholmsbesøget.

Smykkekunstnere - Et stigende antal smykkekunstnere har slået sig ned på Bornholm, og der arbejdes såvel med sølv, guld og den bornholmske granit samt andre materialer.

Smøreng - Et område i Vestermarie Sogn, hvor kørerne på de frugtbare enge tygger drøv på græsset, som omsættes til godt, lurmærket smør.

Smålyngen - Begynder øst for Nyby i Aakirkeby, strækker sig gennem Aaker Sogn til Pedersker Sogn. Mindre lyngstrækning i forhold til fx højlyngen.

Smålyngsværket - Vandværk på tidligere lyngflade, der i en årrække blev omdannet til et sandstensbrud. Lidt nord for Pedersker by.

Snorrebakken - Den stejle bakke, der fører fra Rønne op til Knudsker. Opkaldt efter Snorregård, der i dag er kendt som Porcelænsård, fordi den ligger i et område, hvor man i sin tid udvandt porcelænsjord (kaolin).

Sogne - Der er 21 kirkesogne på Bornholm. De seks består af de gamle købstæder. De 15 nuværende landsogne er: Bodilsker, Ibsker, Klemensker, Knudsker, Nyker, Nylars, Olsker-Tejn, Pedersker, Poulsker, Rutsker, Rø, Vestermarie, Østerlars-Gudhjem, Østermarie og Aaker. Østerlars og Gudhjem har oprindeligt været hver deres sogn.

Sommerfester - Rundt om på øen afvikles i sommertiden en lang række sommerfester. Den mest traditionsrige er Svanekes Kildefest, der holdes i forbindelse med Sankt Hans. Desuden er der Hasles Sildefest, Aakirkebys Blomsterfesten samt havne- og byfester i de fleste af øens byer.

Sommerfugle - Et besøg i Bornholms nye sommerfugle- og tropepark på Gl. Rønnevej i Nexø er ikke alene en indendørs oplevelse i varme huse, hvor eksotiske planter og store, smukke sommerfugle trives i hinandens selskab. Uden for er der indrettet en park med smuk beplantning, hvor der med en række blomster sættes på at tiltrække vilde sommerfugle. Det udendørs anlæg dækker ca. to tønder land. Er man heldig, kan man se ca. 15 forskellige danske sommerfugle her. Det er i øvrigt den eneste sommerfuglepark i Europa, hvor man også beskæftiger sig med stedets egne sommerfugle. Det spændende sommerfugleland er åbent i sommerhalvåret.

Sommerrevy - Den specielle danske sommerrevy-tradition holdes i hævd på Bornholm i forbindelse med flere sommerfester, og skiftende grupper har siden 70'erne budt på sommerrevyer med professionelle skuespillere på Rønne Theater. De plejer at spille i perioden fra slutningen af juni til først i august.

Sorthat - Bebyggelse ved Nyker Strandvej. Sorthat-Muleby opfattes i dag som et byområde i Nyker Sogn.

Sose - Bebyggelse og navnet på flere gårde i nærheden. Sose odde ved stranden er et yndet sted for sportsfiskere. Her findes en bemærkelsesværdig klintprofil.

Spidlegård - i Aaker, oprindeligt spedalskhedshospital, der senere flyttedes til Aakirkeby. En ruin af Skt. Jørgens Kapel ligger lige øst for gården.

Sportsfiskeri - Se under lystfiskeri.

Sportsanlæg og -haller - På Bornholm er der et rigt sportsliv, hvor de fleste idrætsgrene er repræsenteret med klubber, og udfoldelserne foregår året rundt, med aktiviteter udendørs i sommerhalvåret, og indendørs i et utal af sports- og svømmehaller i vinterhalvåret. I Rønne findes endvidere et bowlingcenter.

Sproget - "Målet på Bornholm kan betragtes som den i en række henseender mest gammeldagse dialekt i hele det gamle danske sprogområde. Grunden er sikkert øens isolerede beliggenhed. Dette svært forståelige talesprog er nogenlunde ensartet på hele øen, dog forekommer der mindre forskelle mellem den nordlige og den sydlige del, ligesom en undersøgelse af Rønnemålet har vist visse særtræk", hedder det i Niels Aage Nielsens "Dansk dialektologi". Sproget forsøges holdt i live bl.a. gennem opførelse af bornholmske dialektkomedier og gennem causerier på bornholmsk i Bornholms Tidende og Bornholms Radio. I 1908 udkom en tyk, bornholmsk ordbog, der først og fremmest indeholder en række meget gamle ord, hvis anvendelse efterhånden er ophørt. I 1993 er udkommet en bog med "1000 bornholmske ord". Et stort ønske er at skabe økonomi til at udarbejde en ny bornholmsk ordbog.

Sprækkedale - Sprækkedalene er opstået ved store spændinger, som har medført, at grundfjeldet i tidens løb har slået revner. Træbevoksningen i sprækkedalene yder læ mod vejr og vind, hvilket giver grundlag for et tidligt og varieret planteliv, ligesom der her findes et meget rigt fugleliv, der specielt kan nydes i den lyse, stille forsommernat. Der er omkring 60 sprækkedale på Bornholm, de fleste på den nordlige halvdel af øen. I bunden af den sidste findes et af øens vandfald, der i forårstiden er et meget betagende syn.

Stammershalle - Åbent klippeterræn nord for Hotel Stammershalle. Her ses flere stenkredse om stenki-ster (ældre jernalder, en stjerneformet stenlægning om bautasten, en bronzealderrøse og tre hældende bautasten).

Stavehøl - Otte meter høj klippespalte, hvor Kobbæen danner et meget smukt vandfald.

Stavelund - Oprindelig en lille kollektiv skov i Knudsker, hvor bønderne hentede stave til hegn og ræk-værker.

Stednavne - Næsten enhver lille lokalitet på Bornholm har et eller i sjældne tilfælde flere navn(e). For gæsten lyder mange navne ejendommelige, naturligvis fordi de er præget af det særprægede bornholmske sprog.

Dansk Stednavneudvalg udgav 1950 tobindsværket "Bornholms Stednavne", der fortæller mange interessante detaljer om navnenes opståen.

Stenbrudsgården - Da kong Frederik V skulle bruge byggematerialer til den stort anlagte Frederiks Kirke i København blev Frederiks Stenbrud i den nordlige udkant af Nexø anlagt med det formål at levere sandsten til byggeriet. Et par år senere opførtes Stenbrudsgården som bolig for stenbruddets ledere. Gården er nu restaureret og huser i dag Bornholms Forskningscenter, ligesom der er nogle udstillingslokaliteter, som bl.a. benyttes af naboerne, Bornholms Glas- og Keramikskole.

Stenbrudsmuseet - I det nedlagte stenbrud, Moseløkken, ikke så langt fra Hammershus, har man indrettet en arbejdende udstilling. Den giver et indtryk af stenarbejdernes og stenindustriens historie på Bornholm.

Stenby Mølle - Vejmølle nord for Stenby i Rø ved Rø Golfbane.

Stenseby - Bebyggelse i Bodilsker sogn. Ved Stensebygård findes to jættestuer. Den ene kaldes Bønne-stenene.

Storeløkkebakken - Helleristninger syd for Allinge øst for landevejen fra Allinge til Rønne: tre skibsbilleder, det ene særpræget med høje snoede stævne og fodtegn.

Strøby - Område i udkanten af den sydlige del af Aakirkeby. Navnet er betegnelsen for spredt bebyggelse. Ved Strøbyhus, der hører under særforsoegen, findes et tidligere sandstensbrud, hvor man bl.a. kan se 1200 millioner år gamle bølgeslagsmærker.

Stubmøller - Se under møller.

Sursænke - Oprindelig navn på et vadested i Blykobbø Å i Nyker Sogn. I nabolaget findes gårde, der har navn efter stedet.

Svalhøj - Område i Klemensker Sogn mellem Rønne og Hasle. Ikke så langt herfra findes Bornholms største runesten, Brogårdsstenen.

Svampe - Den bornholmske natur er meget rig på svampe fra det tidlige efterår, til frosten sætter ind, fx kantarel, Karl Johan og champignon.

Svanekegården - Svanekegården er indrettet i en gammel firlænget ejendom i Svaneke, ikke langt fra havn og torv. Huset bruges bl.a. til at understøtte samvirket mellem bornholmske og baltiske kulturintresser, og der er sommeren igennem skiftende udstillinger samt foredrags- og diskussionsaftener. Til Svanekegården hører nogle beskedne boliger, som stilles til rådighed for kunstnere og erhvervsfolk, der ønsker at udvikle nye produkter, tænke nye tanker eller skaffe sig inspiration til kunstnerisk virke.

Svaneke Købstad - Danmarks mindste og østligste. Areal 223 hektar. Købstadsrettigheder fra 1400-tallet.

Kirke, opført i 1500-tallet. Altertavlen er et maleri, Kristus og Synderinden, sign. A. Dorph 1882. Gravsten over Albret Wolffsen (dræbt under det svenske angreb 1645). På kirkegården runesten, Gyldensåstenen fra ca. 1050-1100.

Fire fredede kystskanser.

Fiskeri- og lystbådehavn samt mindre jollehavn (Vigehavn). Rutefart til Christiansø alle hverdag hele året.

Skole, bibliotek, bank, biograf, Svanekegården (kulturhus), Baltisk Medie Center, posthus, politistation, læge, tandlæge Dagligvarebutik og specialforretninger. Sportshal, tennisbaner, vandrerhjem, campingpladser. Silderøgeri og bolsjekøgeri.

Byen modtog i 1975 den europæiske guldmedalje for bybevaring.

Seværdigheder: Gammel stubmølle. Markant vandtårn, tegnet af arkitekt Jørn Utzon. Ved Storegades vestlige ende mindesmærke fra 1874 for sprogforskeren J. N. Madvig (bronzebuste udført af H. W. Bisson). Mindetavle over maleren Oluf Høst på hans barndomshjem i Oluf Høstgade. Der har været en helikilde. Ved en indrettet kunstig kilde fejres stadig Kildefest Skt. Hansaften.

Svaneke Vandtårn - Opført i 1955, tegnet af manden bag det verdensberømte operahus i Sidney, Jørn Utzon. Vandtårnet bruges ikke mere til sit formål, men står som et vartegn for Svaneke, og er i øvrigt et af de meget få offentlige byggerier, som Utzon har fået lov at gennemføre i Danmark

Svartingedalen - Sprækkedal i Rutsker Sogn ved Svartingegård.

Svenskehavn - Naturhavn mellem Årsdale og Svaneke.

Svenske træhuse - Efter de russiske bombardementer af Rønne og Nexø i 1945 forestod en meget omfattende genopbygning. Blandt mange gaver til Bornholm efter denne voldsomme episode var 300 træ-

huse, som blev opført i de to byer, og som den dag i dag er eftertragtede boliger. Kvartererne med de svenske træhuse bevares så godt, at svenske byplanlæggere rejser til Bornholm for at se, hvordan det gøres.

Svinemose - En af Almindings mange idylliske moser - en gammel højlyngsmose. Omkring mosen ruger mange sortspætter, hvis redehuller kan ses i poplerne ved mosen.

Svømmehaller - Der er svømmehaller i Rønne, Sandvig og Gudhjem og friluftsbad i Klemensker, ligesom flere hoteller har svømmesale eller udendørs swimmingpools.

Sæne - Bugt ved Hammershus. Fra Sæne havn går der små sightseeingbåde langs kysten til klipperne mellem Sæne og Vang. Vejen til Sæne Havn er endnu belagt med chaussesten.

Søer - Der er mange småsøer og moser på Bornholm samt et væld af nyetablerede søer, som er opstået i forladte ler- og kaolingrave samt på strækningen mellem Rønne og Hasle i forladte kulbrud. Øens største sø er Hammersøen. I de senere år er der gjort en stor indsats for at retablere gamle damme af hensyn til de mange padders muligheder for at yngle.

Sømarken - Vestre Sømark er i dag et sommerhusområde ved stranden på Sydbornholm. Østre Sømark er også et område, som tiltrækker mange turister. Lille ø-havn, røgeri, minigolfbane og spændende natur. Området ved Østre Sømark kaldes også I Bakkerne.

Sønder Borgedal - Rø Plantage. En af øens meget smukke sprækkedale. Søen midt i dalen blev i 1967 etableret som et opbevaringssted for den store mængde nåletræer, der var faldet under en storm. Savværkerne kunne ikke nå at forarbejde hele den mængde, der faldt.

Søsende - Område i Klemensker Sogn. Betyder den sydlige ende af en dal.

Teater og amatørteater - Et utal af dygtige bornholmske amatørgrupper sætter deres præg på udbuddet af oplevelsesmuligheder året rundt. De spiller på Rønne Theater, på forsamlingshuse og sale rundt om på øen.

Somme tider står nogle af disse grupper for storstilede sommerarrangementer som fx forestillinger på Hammershus og i Kyllingemoderen.

Teglkås - Fiskerleje i Rutsker Sogn en kilometer fra Helligpeder.

Tejn - Et af øens største fiskerlejer. Se under Olsker Sogn

Tillehøje - Gruppe af høje fra ældre bronzealder i Blykobbe Plantage.

Tingsted - Område i Vestermarie mellem Rønne og Almindingen. Her har der formentlig været tingsted i gamle dage.

Toft - Område ved Gudhjem.

Torpe Bakker - Højtliggende, smukt, delvist skovklædt område i Klemensker Sogn, tæt på Rutsker Plantage. I følge sagnet holdt underjordsfolket her sine øvelser.

Travløb - Danmarks mindste og smukkeste beliggende travbane findes i Hareløkkerne i Almindingen, hvor der køres travløb en gang om ugen (i sommertiden to gange) fra det tidlige forår til en gang i november.

Trækfugleture - Fuglelivet på Bornholm er interessant, og der føjer sig en ekstra dimension til dette, når de store træk af fugle passerer Bornholm i for- og efterår. Da ses mange fugle, som ellers ikke er kendt i Danmark, men har deres naturlige udbredelse længere mod øst eller syd. Det har betydet, at nye arter har slået sig ned på Bornholm. Ikke mindst Christiansø byder på spændende oplevelser for ornitologer og andre fugleelskere.

TV2-Bornholm - Regional TV-station under TV2 med moderne studier og sendeudstyr i Aakirkeby.

Tørre Ovn - Klippegrotte ved Hammershus.

Ugleenge - Naturområde mellem Aakirkeby og Boderne. Området er blevet fredet, fordi der her gror en sjældent orkidé, og det bliver afgræsset af ungvædder om sommeren for at bevare livsbetingelserne for den smukke plante.

De **underjordiske** - sagn og overtro. Underjordsfolket styres af Ellestingeren og er en flok bornholmske trolde (nisser), som ikke er decideret ondskabsfulde, men som til gengæld ikke finder sig i hvad som helst fra bornholmernes side. Gammel overtro fortæller om, at svenskerne ikke kunne indtage Bornholm, fordi det vrimlede på klipperne med små rødhuede underjordsfolk, som beskyttede øen. Der er skrevet flere bøger om "De underjordiske", bl.a. af den danske eventyrdigter B. S. Ingemann. De underjordiske danner baggrund for en ny tegneserie på dansk og tysk om Jo-Boerne, som man kan se nærmere på i Brændesgårdshaven.

Undervisningsinstitutioner - Ud over folkeskoler, en række privatskoler og et par efterskoler, består det bornholmske skoleundervisningssystem af Bornholms Amtsgymnasium (studenter og HF), Bornholms Erhvervsskole med traditionelle erhvervsuddannelser og centrum for realiseringen af tankerne i Baltisk Uddannelsesø. På erhvervsskolen er der flere ungdomsuddannelser samt videregående uddannelser, bl.a. HA og Datamatikeruddannelsen. Bornholms Folkehøjskole i Almindingen og Voksenundervisnings Centret i Rønne. Endvidere er der i tilknytning til Bornholms Centralsygehus en skole for sundhedsuddannelserne, ligesom der på Bornholm er en produktionshøjskole og en specialarbejderskole. I Hasle findes Bornholm Textil Seminarium og i Nexø Bornholms Glas- og Keramikskole. På Baltisk Mediecenter gennemføres en kommunikationsuddannelse som fjernundervisning i samarbejde med Roskilde Universitetscenter. Højvangsseminariet i Tåstrup har en afdeling på i Knudsker, hvor der uddannes pædagoger.

Vallensgård - I gammel tid Bornholms største gård med tilhørende skov og mose. Moseområdet er yndet tilholdssted for fugle og sjældne planter.

Vandfald - I Danmark findes kun egentlige vandfald på Bornholm. De største og smukkeste findes i Døndalen, Stavehøl, Pissebækvandfaldet nord for Vang og Risebækfaldet på Sydbornholm. Da de bornholmske vandløb ikke normalt er vandførende året rundt, er det kun ved tøbrud og efter voldsomt regnvejr, man kan nyde vandfaldenes brusen.

Vandrebløkke - Se under rokkesten.

Varperne (og andre pilte) - Varperne i Pedersker Plantage er tre pyramideformede stenvarder, der i følge sagnet er rejst til minde om tre piger, som blev slået ihjel af tre brødre, der viste sig at være deres egne brødre, som var kommet hjem efter mange års i udlandet. Traditionen siger, at der altid ligger friske blomster ved Varperne. Der er skrevet flere mindre bøger om den dramatiske historie, der knytter sig til varperne. Endvidere findes en kort genfortælling af sagnet omtalt i en folder, udgivet af Bornholms Amts Tekniske Forvaltning. Den fortæller endvidere om andre seværdigheder i Pedersker og Poulsker Plantager samt om den spændende fuglelokalitet, engarealet Ølene. Pilte findes flere steder på øen som et levn fra højlyngstiden, ofte skjult inde i beplantningerne. Det er små kegleformede stendynger, der

antages at have tjent som kendingsmærker, varder. Der knytter sig sagn og overtro til en lang række af disse pilte.

Vasegård - i Aaker er et af to udgangspunkter for manges spadseretur langs den geologisk set meget interessante Læså. Turen ender ved Vejrmøllegård . Ikke så langt herfra ved Læsåen findes en langhøj med en jættestue og en stordysse. I jættestuen er der gjort fund fra sten- og bronzealderen.

Vejrmøllegård - Aaker er et af to udgangspunkter for manges spadseretur langs den geologisk set meget interessante Læså. Turen ender ved Vasegård .

Vestermarie Sogn - Areal 6977 hektar. I sognet: Vester Mariekirke. Opført 1883-85. Altertavle af A. Dorph 1853. Senromansk døbefont af gotlandsk sandsten. Nyere prædikestol. På kirkegården er opstillet seks runesten.

15 høje, 135 røser, 17 bautasten. Mindesmærker etc. (se under Almindingen).

Skole, dagligvarebutik i Vestermarie.

Veteranrally Bornholm Rundt - Bornholmske motorveteraner står hver sommer for et rally Bornholm Rundt, hvori et væld af biler fra Danmark, Tyskland, Sverige og Norge deltager med deres smukke gamle biler og motorcykler.

Vettesmose - Mose i Almindingen, hvor man også kan møde Bornholms for tiden eneste rokkende rokkesten.

Vysteby - Bebyggelse i Rutsker Sogn. Vyst er det bornholmske ord for en hund.

Vævning - Rundt om på øen findes flere professionelle kunstvævere, ligesom sammenslutningen Bornholms Vævekreds holder til i flere af øens byer.

Våde Ovn - Vandfyldt klippekløft nord for Johns Kapel.

Windsurfing - Bornholm tiltrækker hver sommer mange sejlerturister og surfentusiaster, de sidste ikke mindst fordi man altid kan finde et sted på øen, hvor der er velegnede forhold for denne specielle sport. Der kan lejes udstyr på Bornholm, og på Balka Strand er der i sommertiden mulighed for at få instruktion i, hvordan man holder sig oven vande på et surfbræt med sejl.

Ypnasted - Fiskerleje med en lille samling bindingsværkshuse.

Zoologi - På det zoologiske område adskiller Bornholm sig fra det øvrige land. Hvis vi kigger på pattedyrene er det nu mest på grund af en betydelig mindre artsrigdom end i det øvrige land, hvilket skyldes øens isolation.

Æggebjerg - Naturlig afrundet bakke øst for Klemensker by.

Æggehønen - Stor sten mellem Allinge og Sandkås. I nærheden ligger der også en del mindre sten, deraf navnet.

Ø-havne - Se under bornholmske fiskerlejer.

Ølene - Vildtreservat på ca. 110 hektar. Adgang til selve området ikke tilladt, men to fugletårne giver god mulighed for at kigge ud over området, der minder om en smålandsk myr. En myr er et vand- eller moseområde, og det indgår i mange bornholmske stednavne. Her i Ølene findes et rigt plante og dyreliv

(bl.a. kødædende planter). Moseområde med gamle tørvegrave og engområder. Her har i de senere år været ynglende traner, ligesom området hemsøges af mange fugle på træk, enten forår eller efterår.

Ørnøkullen - syd for Hasle var oprindeligt omkring en snes jernaldergravhøje. Her findes en god badestrand.

Ørnestenen - Bautasten mellem Onsbæk og Bornholms Lufthavn. Lidt længere inde i skoven findes en sten med helleristninger.

Ørreder - Bornholmske vandløb er vuggen for udklækning af en stor mængde ørreder. Det er et betagende syn at følge en stor, "gravid" hunørred kæmpe sig op gennem forhindringerne i de bornholmske vandløb i efterårstiden.

Ørsted Kilde - Ligger i Ekkodalen og er i dag ikke noget særligt syn.

Østerlars Sogn - Areal 3840 hektar. Øster Larskirke. Indviet til Skt. Laurentius, Lund Domkirkes værnehelgen, er den største af Bornholms fire rundkirker, opført i 1100-årene. Fortløbende serie kalkmalerier fra 1350-1400. Renæssancealtertavle (1605). Prædikestol fra 1595 med udskårne evangelisttegn. I kirken tre runesten.

Fem høje, 34 røser (de 13 i Salene bugt), fire bautasten.

Dagligvarebutik, benzintank, galleri.

Østermarie kirkeruin - I den gamle kirke, som blev afløst af en ny i 1891, hang et velbevaret maleri af frihedshelten fra 1658 "Jens Koføed og hans store familie". Billedet hænger nu i Østermarie Kirke. Østermarie gamle kirke hører til blandt øens allerældste, altså omkring 800 år gammel. Dens arkitektur menes påvirket af irsk bygningskunst. Nedrivningen af den gamle kirke blev stoppet af Nationalmuseet, da man fandt ud af, at der ved den gamle kirke var mange interessante detaljer.

Østermarie Sogn - Areal 5378 hektar. I sognet: Øster Mariekirke. Indviet 1891. I prædikestolen er genanvendt fire arkadefelter fra en renæssanceprædikestol fra 1593, som blev solgt 1821, men hvor maleren Kr. Zahrtmann erhvervede enkelte dele, som han skænkede tilbage til kirken. I kirkerummet opstillet 4 runesten. Tæt ved kirken står den gamle kirke fra 1200-tallet som ruin.

Tæt ved Maglegård findes de beskedne rester af de i 1900 fredede ruiner af et middelalder gårdskapel. Fire fredede skanser, 15 høje, to røser, fire helleristningssten, 55 bautasten, heriblandt Hellig Kvinde mellem Bølshavn og Listed samt Louisenlund med 51 bautasten.

Tre missionshuse. Skole, sportshal, bibliotek, bank, autoværksted, benzin, dagligvarebutik, vinduesgalleri og modeljernbanemuseum

Seværdigheder: Randkløveskåret

Åbne gårde - Rundt om på øen findes flere besøgs gårde, der er åbne for publikum om sommeren. Det kan bl.a. læse nærmere om i Denne Uges Bornholm.

Åby - Naturnavn ved Muleby Å i Nyker Sogn.

Aaker Sogn - Areal 5677 hektar. I sognet: Åkirke (se under Åkirkeby købstad).

Bornholms Folkehøjskole ved Almindingen, oprettet 1893. Bornholms oprindeligt største gård (Vallensgård).

To jættestuer, 17 oldtidshøje, 108 røser, 16 bautastene og tre helleristninger.

Ved kysten stort strandareal Boderne med lille jollehavn. Oplevelsescentret NaturBornholm.

Aakirkeby Købstad - Areal 554 hektar. Købstadsrettigheder fra 1346.

Åkirke. Skt. Hans Kirke. Alterbordet er dateret 1608 og skyldes billedskæreren Jacob Kremberg i Lund, der også har udført altertavlen, dateret 1600. Pragtfuld romansk døbefont af gotlandsk sandsten fra slutningen af 1100-tallet. Kummen er omgivet af 11 nytestamentlige relieffer. En gravsten over den lybske foged Schweder Ketting og hans to hustruer er opstillet i våbenhuset, hvor der også er opstillet 2 runesten.

Rosenkranskirken, katolsk kirke, indviet i 1932. Alterbord af brun og blåhvid marmor, altertavlen er trefløjet, udskåret i egetræ.

Tre missionshuse.

To skoler (en kommunal og en friskole), bibliotek, bank, posthus, lægehus, dyrlæge, politistation, tandlæge. Flere dagligvarebutikker og specialforretninger, campingplads, sportshaller, tennisbaner, turistbureau. Landbrugets Udviklings- og Innovationscenter på Kannikegård og forskningscentret BIORAF.

TV2-Bornholm. AMU-Center Bornholm.

Seværdigheder: Automobilmuseum. "Hospitalet" (Storegade) opført 1856. Har sin oprindelse fra en i middelalderen grundlagt Skt. Jørgensgård for spedalske. NaturBornholm (indvies 2000).

Åløse - Område med mindre bebyggelse øst for Almindingen.

Åremyr - Mose i Almindingen, neden for Christianshøj.

Årsballe - Mindre by midt på Bornholm, hvor man også finder de to meget høje antennemaster, som forsyner Bornholm med radio- og TV-signaler fra det øvrige Danmark.

Årsdalevang - Stærkt kuperet terræn mellem Årsdale og Paradisbakkerne.